

การสร้างพื้นที่ต่อรองในระบบผลิต แบบ “ยืดหยุ่น” ของคนงานหญิง ในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ¹

Construction of Negotiating Spaces in
Flexible Production of Women Workers in Cotton
Hand-Weaving Industry

ธัญลักษณ์ ศรีสง่า
Thanyalak Srisanga

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์ถึงวิธีการควบคุมคนงานหญิงของระบบอุตสาหกรรมผลิตผ้าฝ้ายทอมือที่ครอบคลุมพื้นที่ชีวิตคนงานหญิงในหลายมิติ ซึ่งประกอบไปด้วยบ้าน โรงงาน ชุมชน และวิถีคิดของคนงานหญิง อย่างไรก็ตามคนงานหญิงไม่ได้ยอมจำนนกับการควบคุม แต่ได้สร้างการต่อรองกับระบบอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ด้วยการนิยามตนเองในมิติอื่นที่นอกเหนือความเป็น “คนงาน” ซึ่งการนิยามตัวตนเหล่านี้สะท้อนถึงกระบวนการปรับตัวของคนงานหญิงที่กำลังทดลองสร้างพื้นที่ความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างประสบการณ์ชีวิต และการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมในปัจจุบัน

คำสำคัญ : คนงานหญิง อุตสาหกรรมผลิตผ้าฝ้ายทอมือ ระบบผลิตแบบยืดหยุ่น พื้นที่ความรู้

Abstract

This article discusses the regulations which the cotton hand-weaving industrial system use to control female workers. The system tries to control female workers' lived spaces in every dimension, consisting of houses, factories, community and female workers' thoughts. However, female workers do not surrender to the system, but try to negotiate by diversifying the meaning of "worker". Female workers' self-definitions reflect the process by which they try to produce knowledge spaces that hybridise between their life experiences and situated knowledge at the present.

Keywords : female workers, cotton hand-weaving industry, flexible production,

วิธีทำงาน และมุมมองของผู้วิจัย: มองย้อนประสบการณ์

งานวิจัยชิ้นนี้เกิดขึ้นจากความสนใจของผู้เขียนในประเด็นตัวตน หรืออัตลักษณ์โดยผู้เขียนคิดว่าตัวตนของมนุษย์นั้นสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามสถานการณ์ที่เผชิญในชีวิตประจำวัน ซึ่งความสนใจนี้ได้นำมาเชื่อมโยงกับเรื่องระบบผลิตภาคอุตสาหกรรมแบบ “ยืดหยุ่น” ซึ่งเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้เขียนมีความสนใจ เนื่องจากเป็นระบบที่สามารถปรับเปลี่ยนตัวระบบให้สอดคล้องกับท้องถิ่นต่างๆ ได้เป็นอย่างดี (และอาจหมายถึงว่ามีประสิทธิภาพสูงในการดูดกลืนทรัพยากร และเอาตัวเอาเปรียบคนในท้องถิ่นด้วย)

ความสนใจเหล่านี้ทำให้ผู้เขียนทบทวนวรรณกรรมในประเด็นตัวตนและระบบผลิตแบบ “ยืดหยุ่น” ในภาคอุตสาหกรรม ระหว่างนั้นจึงรู้จักคำศัพท์อีกคำหนึ่ง คือ “แรงงานนอกระบบ” ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกผู้ที่ทำงานแบบไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับสภาพการจ้าง ระเบียบข้อบังคับ และการบังคับบัญชาอย่างเป็นทางการ ไม่ได้มีการรวมตัวจัดตั้งเป็นองค์กร ไม่มีการจดทะเบียนในรูปนิติบุคคล หรือไม่มีสภาพเป็นโรงงาน อุตสาหกรรม หรือพาณิชย์กรรม (จริญญา และคณะ, 2545 อ้างใน วรวิทย์ และณภาพร, 2546: 4-5)

ความเชื่อมโยงระหว่างระบบการผลิตแบบ ยืดหยุ่น และผู้ที่ทำงานอยู่ในกระบวนการผลิต ซึ่งถูกเรียกว่า แรงงานนอกระบบ ทำให้ผู้เขียนเกิดความสงสัยว่า ระบบการผลิตแบบ ยืดหยุ่น นั้นถูกนำมาใช้ในการควบคุมผู้ที่ถูกเรียกว่า แรงงานนอกระบบ อย่างไร และในส่วนของผู้ที่ถูกเรียกว่า แรงงานนอกระบบ นิยามตนเองว่าอย่างไร ในเงื่อนไขหรือสถานการณ์ ซึ่งความสงสัยนี้ได้รับการพัฒนาต่อมาจนกระทั่งกลายเป็นคำถามในการวิจัย

หลังจากมีประเด็นที่สนใจและคำถามในการวิจัยแล้วผู้เขียนจึงได้สำรวจพื้นที่ที่มีระบบการผลิตแบบ ยืดหยุ่น โดยเลือกพื้นที่ในเขตจังหวัดลำพูน เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีระบบการผลิตที่หลากหลายทั้งในภาค

อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ คือ นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ประกอบกับตามพื้นที่หมู่บ้านยังคงมีการทำงานในภาคอุตสาหกรรมขนาดเล็กควบคู่กับเกษตรกรรม ซึ่งในที่สุดก็ได้ทำวิจัยที่หมู่บ้านหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ซึ่งมีการผลิตผ้าฝ้ายทอมือเป็นอุตสาหกรรมหลักภายในชุมชน

ผู้เขียนลงเก็บข้อมูลระหว่างปี พ.ศ. 2548-2549 ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ ผู้นำชุมชน เจ้าของโรงงานทอผ้า และคนงานทอผ้า ซึ่งแบ่งประเด็นออกเป็นสองส่วน ส่วนแรก คือ ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านด้านวิถีชีวิต การประกอบอาชีพต่างๆ รวมทั้งอุตสาหกรรมผลิตผ้าฝ้ายทอมือ ซึ่งทั้งหมดนี้มีการเปลี่ยนแปลงมาในมิติทางประวัติศาสตร์ ส่วนที่สอง คือ ข้อมูลเกี่ยวกับคนงานหญิงที่ทำงานในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ซึ่งแบ่งเป็นข้อมูลส่วนตัว เช่น สถานภาพทางการสมรส การถือครองที่ดิน สถานภาพในชุมชน และการบอกเล่าของคนงานหญิงเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เช่น การทำงาน เข้าร่วมกิจกรรม และพิธีกรรมในชุมชน รวมถึงความสัมพันธ์ภายในครัวเรือน และกลุ่มเครือญาติ และผู้เขียนยังใช้วิธีสังเกตชีวิตประจำวันของคนงานหญิง รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรม และพิธีกรรมในชุมชน

อย่างไรก็ตามปฏิเสธไม่ได้ว่าการสังเกต วิเคราะห์ และตีความในบทความชิ้นนี้ถึงแม้จะมาจากข้อมูลภาคสนาม แต่มุมมอง ความอคติ ความลำเอียงของผู้เขียนย่อมเจือปนอยู่ในงานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ผู้เขียนไม่สามารถนำเสนอภาพที่ “เป็นกลาง” ได้เพราะในขณะที่ลงภาคสนามผู้เขียนรู้สึกเห็นใจกลุ่มคนงานหญิงที่มีเงื่อนไขการทำงานที่หนักและวางตัวลำบากทุกครั้งที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับเจ้าของโรงงาน ถึงอย่างไรก็ตามผู้เขียนก็ตระหนักว่าไม่สามารถเข้าใจความรู้สึก “ที่แท้จริง” ของคนงานหญิงได้ เพราะเงื่อนไขชีวิตของคนงานหญิง และผู้เขียนเองก็ยังมีความแตกต่างกันอยู่เช่นกัน

บทความชิ้นนี้จึงเป็นความพยายามทำความเข้าใจชีวิตของคนงานหญิงในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ โดยที่ผู้เขียนตระหนักว่ามีมุมมองของตนเองเจือปนอยู่ในงาน ซึ่งแนวทางแก้ปัญหาหนี้ คือ ความพยายามของผู้เขียนในการแยกแยะให้เห็นระหว่างคำบอกเล่าของคนงานหญิง และวิธีการวิเคราะห์ของผู้เขียนเอง

หมู่บ้านหนองเงือก: เมื่อแม่หญิงทอผ้ากลายเป็นคนงานรับจ้าง

ประวัติศาสตร์หมู่บ้านหนองเงือกที่เปลี่ยนแปลงมาแต่ละช่วงเวลาล้วนมีการผลิตผ้าฝ้ายทอมืออยู่คู่มาโดยตลอด หมู่บ้านทศวรรษที่ 2470-2510 ชาวบ้านทำนาเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และเมื่อว่างเว้นจากทำนาชาวบ้านผู้ชายจะออกจากหมู่บ้านไปรับจ้างตัดไม้เช่นที่จังหวัดกำแพงเพชร สำหรับผู้หญิงโดยเฉพาะวัยรุ่นไม่นิยมเดินทางไกลถึงขนาดที่ต้องค้างคืน แม้กระทั่งการออกจากบ้านไปไหนใกล้ๆ ก็ต้องขออนุญาตพ่อแม่ก่อน เพราะพ่อแม่สมัยนั้นเป็นห่วงลูกสาว ซึ่งสะท้อนจากคำอธิบายของชาวบ้านที่ว่า “สมัยนั้นพ่อแม่เป็นกัลวแม่หญิงมานับมีพ่อ (ผู้หญิงท้องไม่มีพ่อ)”

กฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมที่กำกับพื้นที่ของผู้หญิง ทำให้งานทอผ้าเป็นงานที่ทำหลังจากทำนา โดยมีทั้งทอไว้ใช้เอง และทอขาย สาเหตุที่ทอผ้าไว้ใช้เองเนื่องจากเสื้อผ้าในสมัยนั้นมีราคาแพง (เสื้อตัวหนึ่งราคาประมาณ 40-50 บาท) หากซื้อยาก ถ้าจะซื้อต้องไปที่ตัวอำเภอป่าซาง ชาวบ้านจึงนิยมทอผ้าใช้เอง โดยซื้อเส้นด้ายจากร้านที่ตัวอำเภอป่าซาง ส่วนการทอผ้าเพื่อขายชาวบ้านทอส่งให้กับร้านค้าชาวจีน และคนท้องถิ่นที่ตัวอำเภอป่าซาง ซึ่งมีอยู่หลายร้าน เช่น นันทขว้าง ลีละวัฒนวิภา วิไลพรรณ

การทอผ้าช่วงนี้ชาวบ้านใช้ได้ทุนบ้านเป็นพื้นที่ทำงาน ยังไม่มีการตั้งโรงงานในหมู่บ้าน ผ้าที่ทอเป็นผ้าฝ้ายเนื้อละเอียดผืนใหญ่ เมื่อทอ

เสร็จจะส่งให้ร้านเพื่อนำไปให้คนงานหญิงอีกกลุ่ม ตัดเย็บเป็นผ้าชิ้น และถักย้อมเพื่อขายนักท่องเที่ยวนะ เนื่องจากอำเภอป่าซางต้นทศวรรษที่ 2500 เป็นจุดพักรถของนักท่องเที่ยวนะที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งต้องใช้ทางหลวงสายลี้-เชียงใหม่ อำเภอป่าซางจึงมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจค่อนข้างสูง รวมทั้งทำให้ผลผลิตในชุมชน เช่น ผ้าทอ และงานหัตถกรรมอื่นๆ เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง (เสริมเกียรติ, 2542) ผู้หญิงที่บ้านหนองเงือก จึงหันมาทอผ้าเพื่อขาย และมีการใช้แรงงานเข้มข้นมากขึ้น ชาวบ้านเล่าว่ามีการทอผ้าจนค้ำ และต่อเนื่องไปจนเกือบเที่ยงคืนโดยอาศัยแสงไฟจากตะเกียง หญิงสาวจะนัดเพื่อนบ้านมาทอผ้าด้วยกัน เป็นกลุ่มตามได้หมู่บ้าน เมื่อทอเสร็จก็นอนค้างกันที่บ้านนั้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา ทางหลวงสายลำปาง-เชียงใหม่ เปิดใช้งาน ทำให้เส้นทางลี้-เชียงใหม่ลดความสำคัญลง อำเภอป่าซางจึงเป็นเมืองที่อยู่นอกเส้นทางการเดินทางติดต่อ ความสำคัญในฐานะแหล่งท่องเที่ยวจึงลดน้อยลง (ปลาย่อ, 2530: 115-116) และเมื่อการค้าผ้าที่อำเภอป่าซางเริ่มซบเซา งานทอผ้าในหมู่บ้านหนองเงือกก็ลดน้อยลงด้วย ภรรยาของกำนัน ซึ่งทอผ้าส่งที่อำเภอป่าซางควบคู่ไปกับการเปิดร้านขายของชำในหมู่บ้านได้เปลี่ยนมาเปิดร้านทอผ้าขึ้นในหมู่บ้านเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2517 และได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบสินค้าจากเสื้อผ้าเมือง กระเป๋าย้อม ซึ่งไม่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวไปเป็นการทอผ้าฝ้ายเนื้อหยาบ ผืนใหญ่ เพื่อนำไปตัดเย็บเป็นของใช้ ของตกแต่งบ้าน เช่น กล่องใส่กระดาษทิชชู รองเท้า ผ้าเช็ดมือ ผ้ารองจาน โดยจ้างคนในหมู่บ้านทั้งทอผ้า และตัดเย็บสินค้า ส่งไปขายตามแหล่งท่องเที่ยวสำคัญเช่น ไนท์บาซาร์ ในจังหวัดเชียงใหม่

เมื่อมีร้านในหมู่บ้านผู้หญิงส่วนใหญ่ก็เปลี่ยนมาทำงานภายในหมู่บ้าน โดยรับงานไปทำที่บ้าน เพราะเจ้าของร้านยังไม่ได้ตั้งโรงงาน และในปี พ.ศ. 2523 ภรรยาของกำนันได้ตั้งกลุ่มทอผ้าโดยมีตนเองเป็นประธานกลุ่ม ซึ่งได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากกรมการพัฒนาชุมชน

ประมาณ 20,000 บาท รวมทั้งอุปกรณ์ในการทอผ้า เช่น กี่ทอผ้า อุปกรณ์ที่ย้อมสี ซึ่งชาวบ้านอธิบายถึงการตั้งกลุ่มว่า “ช่วงนั้น (การตั้งกลุ่มทอผ้า) มันใหม่ เป็นกำลังเห่อ ชาวบ้านเป็นก๊อสามัคคีกันดี ช่วยกันดี” และเนื่องจากประธานกลุ่มทอผ้าเป็นภรรยาท่านัน ซึ่งชาวบ้านกล่าวถึงว่า “เป็นเป็นคนดี เป็นที่นับถือของชาวบ้าน ถ้าขอให้ทำอะไร ชาวบ้านก็จะไปช่วย” จึงอาจกล่าวได้ว่าการตั้งกลุ่มทอผ้าระยะแรกในหมู่บ้านประสบความสำเร็จ เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่เป็นที่สนใจของชาวบ้าน อีกทั้งการมีส่วนร่วมตัวของประธานกลุ่มก็มีส่วนสนับสนุนความเชื่อมั่นของสมาชิก

อย่างไรก็ตาม หลังจากรวมกลุ่มได้ระยะหนึ่ง ประธานกลุ่มทอผ้าก็ลาออกเพื่อกลับไปประกอบกิจการผ้าทอของตนเอง กลุ่มทอผ้าที่เคยรวมตัว และดำรงอยู่ได้ด้วยความเชื่อมั่นต่อประธานกลุ่มเริ่มประสบปัญหา ชาวบ้านบรรยายถึงสถานการณ์ตอนนั้นว่า “เหลือแต่ลูกแถวบางคนอายุมากก็ยี้ (เลิกทอ) บางคนก็ละไปค้าขาย” ประกอบกับการทำงานของกลุ่มที่มีระบบเงินสำรองจ่ายกับสมาชิกตอนที่ผ้ายังขายไม่ได้เกิดปัญหาขึ้นเพราะคนที่รับผิดชอบนำเงินไปใช้ในเรื่องอื่นที่นอกเหนือจากงานของกลุ่มทอผ้า ทำให้ในปลายทศวรรษที่ 2520-ต้นทศวรรษที่ 2530 ชาวบ้านที่เคยรวมกลุ่มทอผ้าต่างก็แยกย้ายกันออกจากกลุ่ม อดีตสมาชิกกลุ่มทอผ้าเล่าว่า “ที่มีทุนเป็นก็เป็นแม่เลี้ยงใหญ่ไป เป็นก็ใหญ่ไปเลยทางธุรกิจ สืบลูกสืบหลานกันมา” และคนทอที่ไม่มีทุนมากพอก็ต้องเปลี่ยนสถานะจากสมาชิกกลุ่มทอผ้าไปเป็นคนงานรับจ้างที่ทำงานกับ “แม่เลี้ยง” เหมือนตอนที่ทอผ้าส่งที่ป่าซาง เพียงแต่สิ่งที่ต่างไปจากเดิมคือเปลี่ยนนายจ้างมาเป็นคนในหมู่บ้าน

นอกจากความเปลี่ยนแปลงในสถานะของผู้ที่ทำประกอบทอผ้าแล้ว ในช่วงเวลานี้ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านคุณค่าของการทำงาน หลังจากนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2528 หญิงสาวส่วนมากหันไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมมากกว่าทำงาน

ทอผ้า เจ้าของโรงงานทอผ้ากล่าวถึงสถานะแรงงานว่า “เดี๋ยวนี้นี่รุ่น (อายุ) 40-50 (ปี) ทั้งนั้น เด็กรุ่นหลังไม่มี จบม. 3 ก็ไปแล้ว โตเป็นสาว ก็ไปหมดแล้ว ไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรม พรรคพวกที่เข้าไปก่อนก็ มาตึงกันออกไปหมด มีเพื่อนมีฝูงสนุกกันไป กลับมาก็สร้างบ้าน เขา ไปนิคมแล้วรวยกัน”

การออกไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ นอกจากถูกมอง ว่าเป็นหนทางที่ดีในการสร้างรายได้สำหรับคนวัยหนุ่มสาวแล้ว ในอีก ด้านหนึ่งก็สะท้อนถึงการให้คุณค่าในการทำงานของคนในชุมชนที่แตก ต่างกันระหว่างคนงานหญิงทอผ้า และคนวัยหนุ่มสาว คนงานหญิงทอ ผ้าได้เปรียบเทียบงานของตนเองกับคนหนุ่มสาวที่ออกไปทำงานที่นิคม อุตสาหกรรมว่า “ออกไปทำงานที่นิคมมันได้ตรงออกไปทำงานนอกบ้าน เรามันทำงานในบ้าน”

การไปทำงานในนิคมอุตสาหกรรมจึงไม่ได้เกิดจากปัจจัยทาง เศรษฐกิจ เท่านั้นแต่ยังถูกมองว่าเป็นพื้นที่ของความทันสมัยด้วย กฎ เกณฑ์ทางวัฒนธรรมที่ว่าผู้หญิงต้องทำงานทอผ้าอยู่ในหมู่บ้าน เมื่อมา ถึงปัจจุบันก็เปลี่ยนแปลงไป คงเหลือร่องรอยเฉพาะในผู้หญิงกลุ่มที่อายุ มากกว่า 40 ปีขึ้นไปเท่านั้น

ในปี พ.ศ. 2542 กลุ่มทอผ้าภายใต้การสนับสนุนของหน่วยงาน ภาครัฐก็ก่อตั้งขึ้นมาอีกครั้งโดยเป็นสมาชิกชมรมเครือข่ายผ้าฝ่ายทอ มืออำเภอป่าซาง ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ ป่าซาง เน้นส่งเสริมงานทอผ้าในฐานะอาชีพเสริม และส่งเสริมการตลาด ในภาพรวม ซึ่งการดำเนินงานของกลุ่มทอผ้าเกิดขึ้นไปพร้อมๆ กับการ ดำเนินธุรกิจผ้าฝ่ายทอมือของผู้ประกอบการเอกชนในหมู่บ้าน คนงาน ทอผ้าส่วนมากยังคงทำงานให้กับร้านของผู้ประกอบการเอกชนมากกว่า กลุ่มทอผ้า เพราะมีปริมาณงานที่ต่อเนื่อง โดยเฉพาะช่วง “เดือนก้าน อายาก” (ประมาณเดือนสิงหาคม-กันยายน) ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านบอก ว่าไม่ค่อยมีงานทอผ้าสั่งเข้ามา นายจ้างก็ยังคงให้คนงานทอผ้าต่อไป

เพื่อ “ประคองลูกน้องไว้” และด้วยเงื่อนไขการรวมกลุ่มที่สมาชิกต้องแบ่งเวลาออกไปขายสินค้า เข้าประชุม และฝึกอบรม ทำให้ชาวบ้านที่ไม่มีเวลา ไม่เข้าร่วม แต่การผลิตผ้าทั้งสองกลุ่มนี้ก็ได้แบ่งแยกออกจากกันเด็ดขาด ชาวบ้านบางคนเลือกที่จะทอดผ้าให้กับทั้งกลุ่มทอดผ้า และร้านของผู้ประกอบการเอกชน

ปัจจุบันกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือในหมู่บ้านแบ่งเป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่มทอดผ้า ผู้ประกอบการเอกชน และคนงานหญิง ทั้งสามกลุ่มนี้เป็นคนในชุมชนเดียวกันที่มี “ประสบการณ์ร่วม” จากการไปรับจ้างทอดผ้าที่ป่าซางจนกระทั่งมีการตั้งโรงงานในหมู่บ้าน ซึ่ง “ประสบการณ์ร่วม” นี้มีผลต่อนายจ้าง และคนงานหญิงในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ในฐานะที่เป็นกรอบคิดในการทำงาน และการดำเนินชีวิต

งานที่ “ยืดหยุ่น” กับการกำกับควบคุมพื้นที่ชีวิตของคนงานหญิงในหมู่บ้าน

การผลิตผ้าฝ้ายทอมือบ้านหนองเงือกเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็ก มีเจ้าของกิจการ 18 ราย (สำรวจภาคสนามเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2548) ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่เป็นของใช้ และของตกแต่งบ้าน เช่น ผ้าปูโต๊ะ ผ้าคลุมเตียง ผ้า màn ผลิตภัณฑ์ส่งร้านค้าในตรอกเก่าโจ้ว ตลาดวโรรสไนท์บาซาร์ บ้านถวาย จังหวัดเชียงใหม่ ตลาดจตุจักร กรุงเทพฯ และโรงงานยังรับสั่งสินค้าจำนวนมากจากลูกค้ากลุ่มธุรกิจโรงแรม และรีสอร์ททางภาคใต้ เช่น เกาะสมุย สุราษฎร์ธานี กระบี่ ภูเก็ต

การที่อุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือพึ่งพิงระบบตลาดที่เชื่อมโยงอยู่กับอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ส่งผลให้เจ้าของกิจการแทบไม่มีอำนาจควบคุมหรือแทรกแซงกลไกเหล่านี้ การปรับตัวเพื่อตั้งรับกับความเสี่ยง และความผันผวนในตลาดจึงออกมาในรูปแบบของการควบคุมแรงงาน โดยควบคุมพื้นที่คนงานหญิงในทุกมิติ ทั้งพื้นที่เชิงกายภาพ และพื้นที่ของความสัมพันธ์ หรือกล่าวอีกอย่างคืออุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือพยายาม

แทรกซึมเข้าไปในทุกพื้นที่ชีวิตของคนงานหญิง และแปลงพื้นที่เหล่านั้นให้เกิดประโยชน์กับการผลิต ซึ่งการควบคุมพื้นที่ชีวิตของคนงานหญิงเกิดขึ้นในสามมิติ คือ การควบคุมผ่านการออกแบบพื้นที่ทำงาน การควบคุมผ่านประวัติศาสตร์ของชุมชน และการควบคุมผ่านความสัมพันธ์

มิติแรก การควบคุมผ่านการออกแบบพื้นที่ทำงาน อุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอผ้าออกแบบพื้นที่ทำงานที่ยึดหยุ่นตามชีวิตของคนงานหญิง โดยแบ่งการทำงานเป็นสองประเภท ประเภทแรก คือ ทำงานในโรงงานขนาดเล็กภายในชุมชน และประเภทที่สอง คือ รับงานไปทำที่บ้าน ซึ่งในกรณีของการทำงานในโรงงาน โรงงานแต่ละแห่งเป็นโรงงานขนาดเล็กมีคนงานประมาณ 8-10 คน และคนงานรับงานไปทำที่บ้านประมาณ 50 คนต่อโรงงาน ผู้เขียนได้มีโอกาสเรียนรู้วิถีชีวิตของคนงานหญิงที่ทำงานประจำในโรงงานทอผ้าสองแห่ง คือ โรงงาน ก.² ของป่าผ้น และ โรงงาน ข. ของป่าพิน ซึ่งโรงงานสองแห่งนี้จัดแบ่งงานออกเป็นสี่ประเภท คือ ย้อมสีเส้นด้าย กวักฝ้าย (กรอด้าย) ชินหูก³ (เดินเส้นด้าย) และตำหูก (ทอผ้า)

เส้นแบ่งทางกายภาพของโรงงานทั้งสองแห่งกับพื้นที่ชุมชนมีเพียงรั้วคอนกรีตของโรงงานที่สูงประมาณหนึ่งเมตร ประตูรั้วที่เปิดตลอดช่วงกลางวันเพื่อความสะดวกในการรับส่งสินค้า อีกทั้งทางเดินข้างโรงงานยังใช้เป็นเส้นทางเดินเท้าภายในชุมชน โดยเฉพาะโรงงาน ก. ที่ตั้งอยู่ระหว่างถนนสองสายในหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้โรงงานผลิตผ้าฝ้ายทอมือในหมู่บ้านจึงมีลักษณะของ “พื้นที่ปฏิบัติงาน” หรือ เวิร์กชอป (Workshop) ซึ่งเป็นพื้นที่กึ่งเปิด ที่มีความยืดหยุ่นมากกว่าโรงงานอุตสาหกรรม (Factory) ที่มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่โรงงานชัดเจน และแบ่งแยกออกจากชุมชนที่อยู่รายรอบ

เมื่อเข้าไปในโรงงาน ก. และ โรงงาน ข. จะพบว่าพื้นที่ทำงานแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือ ส่วนทำงาน ซึ่งเป็นอาคารโรงงานชั้นเดียวเปิดโล่ง หลังคาสูง พื้นอาคารแบ่งเป็นสองลักษณะ คือ พื้น

คอนกรีต ซึ่งใช้เป็นที่ทำงานของคนงานกวักฝ้าย และคนงานชินหูก และพื้นทราย ซึ่งเป็นที่ทำงานของคนงานทอผ้า สาเหตุที่บริเวณทอผ้าเป็นพื้นทราย เนื่องจากโรงงานต้องการลดปัญหาการฟุ้งของฝุ่นละอองระหว่างทอผ้า และช่วงที่อากาศร้อนทางนายจ้าง และคนงานหญิงจะฉีดน้ำที่พื้นทราย เพื่อช่วยคลายความร้อนของพื้นที่ทำงาน

ส่วนที่สอง คือ ส่วนเก็บสินค้า และติดต่อลูกค้า เป็นอาคารเปิดโล่งเชื่อมต่อกับส่วนโรงงาน พื้นอาคารปูกระเบื้อง ทางโรงงานใช้เป็นที่เก็บเส้นฝ้ายที่ใช้ในการทอผ้า ผ้าฝ้ายที่ทอเสร็จแล้ว เป็นที่ติดต่อลูกค้า และรับ-ส่งงานของคนงานหญิง นายจ้างนั่งทำงานในส่วนนี้เพื่อควบคุมการทำงานในโรงงาน และวัดความยาว และตรวจสอบคุณภาพผ้าที่คนงานทอเสร็จก่อนจ่ายค่าจ้าง

นอกจากนั้น โรงงาน ข. ยังจัดให้มีพื้นที่อีกส่วนหนึ่งที่ต่างจากโรงงาน ก. คือ ส่วนบริการคนงาน โรงงานจัดชุดเก้าอี้รับแขก เพื่อให้คนงานหญิงใช้นั่งพักผ่อน มีโทรทัศน์ และวิทยุ รวมทั้งสร้างครัวไว้ในบริเวณโรงงาน ทำให้บางครั้งช่วงพักกลางวันคนงานหญิงจะไม่กลับไปพักที่บ้าน แต่ทำกับข้าวกินร่วมกันในโรงงาน

การควบคุมผ่านพื้นที่โรงงานยังเกิดขึ้นผ่านการจัดแบ่งงาน โรงงานทั้งสองแห่งจัดแบ่งความชำนาญของคนงานออกเป็นส่วนๆ คือ ย้อมสี เส้นด้าย กวักฝ้าย ชินหูก และตำหูก เพื่อให้ทำงานรวดเร็วขึ้น ซึ่งวิธีนี้สะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาการแบ่งงานกันทำตามประยุกต์ใช้กับอุตสาหกรรมขนาดเล็กในหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการผลิต อีกทั้งความเป็นงานเฉพาะด้านยังส่งผลต่อวิถีคิดของคนงานหญิงที่รู้สึกว่าจะต้องพึ่งพาระบบอุตสาหกรรม เนื่องจากตนเองไม่ได้ทำงานทุกขั้นตอน แต่ต้องอาศัยนายจ้างที่เปรียบเหมือน “ผู้จัดการ” ที่เชื่อมร้อยงานประเภทต่างๆ เข้าด้วยกัน

พื้นที่ทำงานในโรงงานก็มีผลกับวิถีคิดของคนงานหญิง เพราะเมื่อก้าวเท้าเข้ามาในรั้วโรงงาน (ในเวลาใดก็ได้ เพราะทางโรงงานไม่ได้

ควบคุมเวลาทำงาน) ชีวิตประจำวันของคนงานหญิงจะถูกดึงมาผูกติดกับการทำงานทอผ้าอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะพักเที่ยง คนงานชินหูโรงงาน ก. อธิบายถึงการมาทำงานที่โรงงานว่า “มาเข้าก็ได้มาก ชินมันไปเลย ไม่ต้องทำอย่างอื่นแล้ว มาแล้วก็มาเลย” ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายของคนงานทอผ้าโรงงาน ข. ที่กล่าวถึงเวลามาทำงานของตนเองว่า “วันนี้มาทอตั้งแต่ 7 โมงเช้า จะหยุดพักอีกที่ก็ตอนกินข้าวเที่ยงนั่นแหละ”

แม้กระทั่งคนงานหญิงที่บ้านอยู่ฝั่งตรงข้ามโรงงานก็อธิบายว่า เวลาส่วนใหญ่ของแต่ละวันหมดไปกับการทำงานที่โรงงานมากกว่าอยู่บ้าน บำพรคนงานทอผ้าโรงงาน ข. บอกว่า “วันๆ ไม่ได้อยู่บ้านหรอก ปิดเอาไว้แล้วก็มาโรงงานทุกวัน กลับบ้านก็ตอนพักเที่ยง แล้วก็ตอนเย็นเลย” และเมื่อผู้เขียนแสดงความคิดเห็นว่าบ้านของบำพรอยู่ตรงข้ามโรงงาน ทำไมไม่รับงานไปทำที่บ้าน บำพรได้ให้เหตุผลว่า “มาทอที่นี่ (โรงงาน) มันได้เต็มเวลา” คำอธิบายของคนงานหญิงที่ทำงานในโรงงานจึงสะท้อนให้เห็นว่าการแยกพื้นที่การผลิตออกมาจากพื้นที่บ้าน ทำให้ชีวิตประจำวันของคนงานหญิงอยู่ในพื้นที่โรงงานเป็นหลัก ประกอบกับการจ่ายค่าจ้างแบบ “รายชิ้น” ส่งผลให้คนงานต่างก็พยายามใช้เวลาอยู่กับงานให้มากที่สุด เพื่อจะได้ค่าจ้างมากที่สุด

การจัดพื้นที่ในโรงงานในส่วนของงานทอผ้า ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งถูกนำมาใช้ในการควบคุมคนงานหญิง ในโรงงาน ก. และโรงงาน ข. ต่างจัดวางที่ทอผ้าเรียงกันเป็นแถวขนานกันสองแถว หันหน้าไปในทางเดียวกัน ทำให้คนงานทอผ้าสามารถสังเกตเห็นการทำงานของเพื่อนคนงานที่กีด้านหน้า หรือด้านข้างได้ ซึ่งการทำงานภายใต้สภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดบรรยากาศของการแข่งขันกันทำงานอย่างอ้อมๆ ซึ่งผู้เขียนรู้สึกได้ชัดเจนขณะเก็บข้อมูล และยังสะท้อนให้เห็นจากการพูดคุยกันระหว่างคนงาน เช่น โรงงาน ก. คนงานหญิงที่ทอผ้าคู่กัน เมื่อทอผ้าเสร็จก็จะตัดผ้าออกจากกันไปให้นายจ้างวัดความยาวของผ้าเพื่อคิดค่าจ้าง เมื่อคนงานหญิงคู่ที่ทอผ้าเสร็จไปส่งผ้ากับนายจ้างแล้วย้อนกลับมาที่ที่อีกครั้ง เพื่อนคน

งานที่กำลังทอดผ้าคู่กันอยู่ด้านข้างถามว่า “เสร็จแล้วหรือได้ไปเท่าไรล่ะ” ซึ่งอีกฝ่ายหนึ่งตอบกลับมามีว่า “ได้ 5,600 (บาท) แบ่งกันคนละ 2,800 (บาท) เดี่ยวจะทอดต่อเลย” หรือในโรงงาน ข. ป้าบัว คนงานทอก็เดี่ยว ซึ่งเป็นคนที่ทอดผ้าได้เร็ว ในสายตาเพื่อนคนงาน เมื่อทอดผ้าเสร็จเพื่อนคนงานได้หันไปถามว่า “เสร็จแล้วหรือ” แล้วหันไปคุยกับคู่ทอดของตนเองว่า “เมื่อวันนี้นี้ เขาก็จะได้ลากไป (เอาผ้าไปส่ง) เหมือนเป็นแล้ว”

การทอดผ้าคู่กันเป็นอีกส่วนหนึ่งที่กดดันให้คนงานหญิง ต้องรีบเร่งในการทำงาน เนื่องจากความเกรงใจที่มีต่อกุ่ทอด ป้าศรีคนงานทอดผ้าก็คู่ในโรงงาน ข. อธิบายความกดดันจากการทอดผ้าคู่กันว่า “เหมือนเราแข่งกัน คู่ (ทอด) เขาไม่ยัง (หยุด) เราก็ยังไม่ได้ อยู่ที่บ้านเราเมื่อเย็นหลังก็นอน ที่นี้ (โรงงาน) ทำไม่ได้ จะไปไหน ถ้าคู่ไปก็ไป คู่ไม่ไปก็ไปไม่ได้” หรือในช่วงบ่ายวันเดียวกัน หลังจากป้าพร และป้าหล้าซึ่งทอดผ้าคู่กันต่างแยกย้ายกันกลับไปพักผ่อนที่บ้าน พอถึงเวลา 13.00 น. ป้าพรกลับมาโรงงานอีกครั้ง แต่ป้าหล้ายังไม่มา ป้าพรได้พูดคุยกับเพื่อนร่วมงาน รวมทั้งผู้เขียนว่า “ป้าหล้ามาช้า สงสัยป้อนข้าวแฟนเก่า” ประมาณ 14.00 น. ป้าหล้าจึงมาถึงโรงงานอย่างกระหืดกระหอบ ขอโทษป้าพร แล้วเล่าให้ฟังว่า มีคนมาแจกบัตรเชิญไปงานศพ ต้องอยู่คุยด้วยจึงทำให้มาช้า

การพูดคุยกันของคนงานหญิงที่ทอดผ้าคู่กันที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าการทำงาน คู่กันส่งผลให้คนงานหญิงต่างกดดันตนเองเนื่องจากการทำงานที่เชื่อมโยงอยู่กับเพื่อนร่วมงาน การตัดสินใจหยุดงานหรือมาทำงานช้า ล้วนส่งผลกระทบต่อรายได้ของคู่ทอด อำนาจในการตัดสินใจทำงานของคนงานหญิงจึงถูกนำไปเกี่ยวพันกับเวลา ค่าจ้างรวมทั้งกับเพื่อนร่วมงานที่ทำงานด้วยกัน

การควบคุมพื้นที่โรงงานไม่ได้เน้นแต่การสร้างความรู้สึกดัดดันกับคนงานหญิงเท่านั้น เนื่องจากนายจ้างยังออกแบบการควบคุมที่แนบเนียนกว่าใช้อำนาจโดยตรง ซึ่งพบในกรณีของโรงงาน ข. ที่ทางโรงงานจัดให้มีพื้นที่พักผ่อน ซึ่งประกอบไปด้วยโต๊ะรับแขก 2 ชุด โทรทัศน์ และวิทยุ

ส่วนมากคนงานหญิงจะนิยมเปิดวิทยุฟังเพลงคำเมืองจากสถานีวิทยุชุมชนระหว่างที่ทำงาน แต่โทรทัศน์คนงานหญิงจะเปิดดูในวันที่ถ่ายทอดสดการประกาศผลสลากกินแบ่งรัฐบาล และด้านหลังของโรงงานยังจัดให้มีพื้นที่ในการทำอาหาร พร้อมอุปกรณ์ทำครัว ซึ่งการจัดพื้นที่เช่นนี้ทำให้ช่วงพักเที่ยงบางวันคนงานหญิงจะไม่กลับไปกินข้าวที่บ้าน แต่ใช้พื้นที่ครัวในโรงงานทำอาหาร และกินข้าวร่วมกัน

การจัดพื้นที่ให้คนงานหญิงได้ผ่อนคลายความตึงเครียดจากการทำงาน และพบปะพูดคุยกันระหว่างพักกินข้าวเที่ยงในโรงงานเป็นกลยุทธ์การจัดพื้นที่ของนายจ้างที่รวมเอาพื้นที่ในการทำงาน และพื้นที่บ้านของคนงานหญิงเข้ามาไว้ในที่เดียวกัน เพื่อที่คนงานหญิงไม่ต้อง “เสียเวลา” กลับบ้านในช่วงพักกลางวัน ซึ่งการสร้างพื้นที่ที่ซ้อนทับระหว่างบ้าน และโรงงาน ในโรงงาน ข. เกิดขึ้นได้เนื่องจากคนงานหญิงต่างก็ใช้พื้นที่เหล่านั้นตามที่นายจ้างให้ความหมาย และบางกรณีคนงานหญิงยังช่วยตอกย้ำความซ้อนทับของพื้นที่บ้านในโรงงานด้วย เช่น ช่วงฤดูฝนคนงานหญิงบางคนได้ใช้ราวตากผ้าที่ย้อมสีของโรงงานเป็นที่ตากเสื้อผ้าของตนเองที่ซักมาจากบ้าน เพื่อที่ระหว่างทำงานจะได้ไม่ต้องกังวลกับการกลับไปเก็บผ้าที่บ้าน

ในกรณีของการรับงานไปทำที่บ้าน การควบคุมผ่านการออกแบบพื้นที่ทำงานเกิดขึ้นในกรณีที่เครื่องฝ้ายที่คนงานหญิงรับไปทอเป็น “งานเร่ง”⁴ นายจ้างจะขึ้นจักรยานยนต์มาตัดผ้าที่ทอเสร็จบางส่วนจากที่ตามบ้านของคนงานหญิง เพื่อนำไปรวบรวมรอส่งลูกค้าที่โรงงาน ถ้าเป็นงานที่เร่งมากนายจ้างจะไป “ตามตัด” ที่บ้านคนงานหญิงทุกวัน ป้านางผู้เคยมีประสบการณ์รับงานเร่งเล่าว่า “แม่เลี้ยงมาตามตัดตั้ง 4 ครั้ง (มาวันละครั้ง) ป้าทำไม่ค่อยไหว แต่ก็ยังมาตามตัดอยู่เรื่อยๆ” สิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากถูก “ตามตัด” บ่อยครั้ง คือ คนงานหญิงได้กำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมตนเอง และคู่ทอว่าแต่ละวันต้องทอผ้าได้ความยาวเท่าใด เนื่องจากไม่รู้ว่านายจ้างจะแวะมากดดันที่บ้านอีกเมื่อ

ใด ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากคำพูดของบ้านางที่พูดกับลุงคำ สามีซึ่งทอดผ้าคู่กันว่า “วันนี้ต้องหยุดเย็นหน่อย เพราะเมื่อเช้าไม่ได้ทอ ต้อง 5 เมตรก่อนแล้วถึงจะหยุด” สาเหตุที่บ้านาง และลุงคำไม่ได้ทอดผ้าในช่วงเช้า เพราะลุงคำไปซ่อมฝายคอนกรีตร่วมกับชาวบ้าน ทำให้ช่วงบ่ายเมื่อกลับถึงบ้านลุงคำจึงรีบมาทอผ้าให้ได้ความยาวตามที่บ้านางกำหนดไว้ ซึ่งคำอธิบายของบ้านางสะท้อนให้เห็นว่า นายจ้างได้ผนวกรวมพื้นที่บ้านของแรงงานเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ทำงาน ด้วยการตามไปควบคุมและกดดันให้ทำงานเร็วขึ้น และระบบอุตสาหกรรมก็ยิ่งได้ทำให้แรงงานควบคุมตนเองด้วย

พื้นที่ชุมชนก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่นายจ้างใช้ควบคุมแรงงานหญิงที่รับงานไปทำที่บ้าน โดยเฉพาะภาคเช้า เพราะเป็นพื้นที่ที่นายจ้าง และคนงานต่างมาจับจ่ายซื้อขายสินค้า บ้างสุขหนึ่งในคนงานที่รับงานไปทำที่บ้านเล่าให้ฟังว่า “วันๆ ไม่ได้เจอใคร อย่างมากก็ป๊ะ (เจอ) กันที่ภาคเช้า แม่เลี้ยงบางที่ถ้างานเร่งก็เข้ามาถามว่า (ทอ) ถึงไหนแล้ว” พื้นที่ภาคเช้าจึงถูกนายจ้างให้ความหมายในฐานะพื้นที่ทำงานได้ด้วย จากการซักถามการทำงานกับคนงานหญิง ซึ่งการถูกถามในพื้นที่สาธารณะเช่นนี้สร้างความกดดันกับคนงานหญิงได้มากพอๆ กับการไป “ตามตัด” ที่บ้านของคนงานหญิง และยังทำให้คนงานหญิงรู้สึกว่าถูกจับจ้องจากคนในชุมชนด้วย

การควบคุมคนงานหญิงที่รับงานไปทำที่บ้าน จึงเป็นความพยายามของนายจ้างในการนำเอาพื้นที่ทำงานเข้าไปซ้อนทับในทุกพื้นที่ชีวิตของคนงานหญิงทั้งพื้นที่บ้าน และพื้นที่ชุมชน ด้วยการทำให้คนงานหญิงรู้สึกว่าการตนเองถูกจับจ้องอยู่ตลอดเวลา ซึ่งนายจ้าง และคนในชุมชนอาจไม่ได้จับจ้องคนงานหญิงอยู่ตลอดเวลา แต่สิ่งที่คอยจับจ้องตรวจสอบ คือ ตัวของคนงานหญิงเอง

การควบคุมพื้นที่ชีวิตของคนงานหญิงในมิติที่สองเกิดขึ้นผ่านประวัติศาสตร์ของชุมชน จากประวัติบ้านหนองเงือกที่คนในชุมชนมีการ

ทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน มาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470 จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 2518 จึงเปลี่ยนมาเป็นการทอในเชิงพาณิชย์ กลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างต่อเนื่องในงานประเภทนี้ คือ ผู้หญิง ซึ่งส่งผลให้งานทอผ้าถูกนิยามจากคนในหมู่บ้านว่าเป็น “งานของผู้หญิง” และคำนิยามนี้เปรียบเสมือนกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมที่กำกับพฤติกรรมและทางเลือกในการประกอบอาชีพของผู้หญิงสาวในชุมชนช่วงทศวรรษที่ 2500-2520 โดยป้านาง เล่าถึงชีวิตในวัยเด็กว่า “พออายุ 11 (ปี) จบ ป.4 ก็มาทอผ้าเลย แต่ก่อนทอกันเป็นกลุ่มสนุกดี” ในขณะที่ป้าหล้มมองว่าการมาทำงานทอผ้าเกิดจากการตัดสินใจของพ่อแม่ ไม่ได้มาจากการตัดสินใจของตนเอง “ตอนเรียนจบ ป.4 โรงเรียนในหมู่บ้านก็มีถึง ป.6 แล้ว แต่พ่อแม่ไม่ให้เรียน บอกว่าผู้หญิงเรียนไปทำไมทอผ้าดีกว่า”

คำบอกเล่าของป้านาง และป้าหล้ม จึงสะท้อนให้เห็นว่า การให้ความหมายงานทอผ้าว่า เป็น “งานของผู้หญิง” มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้หญิงในหมู่บ้าน รวมทั้งพ่อแม่ และคำนิยามนี้ยังถูกนำมาใช้กับผู้หญิงจากชุมชนอื่นที่เข้ามาเป็นสมาชิกภายในชุมชนด้วย เช่น ป้าดี ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่อำเภอคลองขลุง จังหวัดกำแพงเพชร ได้พูดถึงตอนที่แต่งงานแล้วเข้ามาอยู่ที่หมู่บ้านว่า “มาถึงเขา (แม่สามี) ก็เตรียมที่รอไว้เลย เรียนทอผ้า ขนहुก จากแม่เขาแหละ เริ่มแรกก็ทอผ้าผืนเล็กๆ ก่อน”

กฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนเมื่อเผชิญกับการขยายตัวของระบบทุนนิยม ช่วงทศวรรษที่ 2500-2520 ให้ความหมายของงานทอผ้า ซึ่งเดิมถูกนิยามว่าเป็นงานของผู้หญิง ได้ถูกเจ้าของโรงงานในอำเภอบำชีงนำมาใช้ โดยให้ความหมายในฐานะงานของแรงงานในระบบอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นคำนิยามที่เอื้อประโยชน์กับนายจ้าง ในการกำหนดคุณสมบัติของคนงาน ด้วยการเลือกผู้หญิงที่มีทักษะและประสบการณ์ในงานทอผ้า ทำให้ทำงานได้ทันทีโดยไม่ต้องใช้เวลาในการอธิบายขั้นตอนของการทำงาน และเมื่อธุรกิจที่ตัวอำเภอบำชีงซบเซาลง นำมาสู่การตั้งโรงงานทอผ้าในชุมชน นายจ้าง (ซึ่งเคยเป็นแรงงานรับจ้างทอผ้า

ที่ป่าซาง แต่มีการสะสมทุนมากกว่าคนงานหญิงคนอื่น) ก็นำค่านิยามนี้มาใช้ประโยชน์ในโรงงานของตนเอง ด้วยการจ้างคนงานหญิงภายในชุมชน ซึ่งมีประสบการณ์ในการทอผ้ามานาน บ่าผันเจ้าของโรงงาน ก. กล่าวถึงหลักเกณฑ์การเลือกคนงานว่า “ตอนแรกเขาขอเป็นมาทอที่นี่ (โรงงาน) ฝีมือดีเหมือนกันทุกคน เพราะเป็นเคย (ทอผ้า) มาตั้งแต่เป็นละอ่อน (เด็ก) แล้ว เห็นเป็นทอกันมาตั้งแต่ตัวเล็ก ๆ แล้วดี ไม่มีปัญหา” คนงานหญิงทอผ้า ซึ่งเคยเป็นแรงงานของเจ้าของโรงงานในตัวอำเภอป่าซางก็ได้เปลี่ยนมาเป็นแรงงานในโรงงานภายในชุมชน ซึ่งเจ้าของโรงงานก็คือ (อดีต) คนงานหญิงด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม การให้ความหมายกับงานทอผ้าก็ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคม การขยายตัวของระบบการศึกษาทางเลือกที่หลากหลายในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้ในปัจจุบันค่านิยามเดิมที่มีต่องานทอผ้าไม่สามารถผลิตซ้ำความหมายกับคนในวัยหนุ่มสาวได้ กลุ่มคนที่ยอมรับ หรือให้ความสำคัญกับค่านิยามเดิมของชุมชนจึงจำกัดเฉพาะผู้หญิงในวัยกลางคน ซึ่งเป็นกลุ่มแรงงานที่สำคัญของอุตสาหกรรมทอผ้าในปัจจุบัน

การควบคุมพื้นที่ชีวิตของคนงานหญิงในมิติที่สามเกิดขึ้นผ่านความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและคนงาน นายจ้างได้นำเอาคำว่า “แม่เลี้ยง” ซึ่งเป็นคำที่เจ้าของโรงงานใช้เรียกแทนตนเองเวลาพูดคุยกับคนงานหญิง มาควบคุมคนงานหญิงโดยที่ “แม่เลี้ยง” มีความหมายแตกต่างกันระหว่างเจ้าของโรงงาน ก. และโรงงาน ข.

บ่าผัน เจ้าของโรงงาน ก. มีอายุ 60 ปี ซึ่งจากการที่มีอายุมากกว่าคนงานหญิงในโรงงานหลายปี ทำให้ความเป็น “แม่เลี้ยง” หมายถึง แม่ที่ดูแลลูกๆ บ่าผันอธิบายความสัมพันธ์ที่มีต่อคนงานหญิงว่า “มาอยู่ก็เหมือนลูกมีอะไรก็แบ่งให้กิน เจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องรักษา กระแทบกระแทงก็ต้องเป็นที่ปรึกษา ที่นี้ผูกพันกันตลอด เขารักเราไม่ไปไหน เราก็ต้องรักเขา ทั้งกันไม่ได้ เขาตัดสินใจมาทำกับเราแล้ว” ซึ่งการดูแลคนงาน

หญิง “เหมือนลูก” เป็นไปในลักษณะที่ “แม่เลี้ยง” คอยซักถามพูดคุยเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ และเรื่องงานในระหว่างที่คนงานหญิงทำงาน แต่ก็ไม่ได้มีความสนิทสนมกันมาก ปฏิสัมพันธ์ที่คนงานหญิงมีต่อ “แม่เลี้ยง” เป็นการให้ความเคารพมากกว่า

ความเป็น “แม่เลี้ยง” ในโรงงาน ก. สะท้อนให้เห็นว่า นายจ้างใช้ความสัมพันธ์แบบผู้อาวุโสมีต่อผู้น้อยมาควบคุมคนงานหญิง ด้วยการสร้างความรู้สึกว่าคุณงานหญิงอยู่ภายใต้การดูแลจากนายจ้าง แต่เมื่อเงื่อนไขของนายจ้างเปลี่ยนไปการนิยามความหมายต่อ “แม่เลี้ยง” ก็เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน โดยในโรงงาน ข. ป้าพิน เจ้าของโรงงานวัย 53 ปี ได้นิยามความหมาย “แม่เลี้ยง” ในแบบเพื่อนร่วมงาน

ช่วงเช้าป้าพินจะมาย่อมสัฟายที่โรงงาน และบางครั้งเมื่อคนงานขึ้นหูกไม่มา ป้าพินก็ทำงานแทน และมักทำอาหารกินร่วมกับคนงานหญิงช่วงพักกลางวัน ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่สนิทสนมระหว่างนายจ้าง และคนงานหญิง ซึ่งสะท้อนจากคำพูดของป้าหัล้า คนงานทอผ้าที่พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับคนงานว่า “อยู่ด้วยกัน กินด้วยกัน แม่เลี้ยงก็ฟังกู่นอง ลูกน่องก็ฟังแม่เลี้ยง”

เพศภาวะเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่ง ที่นายจ้างโรงงาน ข. ใช้ควบคุมคนงานหญิง ในระหว่างทำงาน “แม่เลี้ยง” และคนงานหญิงมักพูดคุยกันถึงภาระที่ต้องรับผิดชอบ เช่น ค่าใช้จ่ายภายในบ้าน งานบ้าน การเลี้ยงลูก ซึ่งการพูดคุยกันในประเด็นเช่นนี้อาจก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมว่าทั้งคนงานหญิง และ “แม่เลี้ยง” ต่างก็เป็นผู้หญิงที่ต้องรับผิดชอบต่อครอบครัวเหมือนกัน ซึ่งสะท้อนจากคำพูดของป้าทาที่พูดคุยระหว่างทำงานกับเพื่อนร่วมงาน และ “แม่เลี้ยง” ว่า “แม่หญิงแบบเฮาคิด (คิด) ละเอียดลออ พ่อชายแลงมากก็ใส่เหล้า ได้เงินมากก็ไปลาบบัวลอย (ซื้อร้านเหล้า-ร้านอาหารในหมู่บ้าน)” การควบคุมแรงงานหญิงในระบบอุตสาหกรรมด้วยการใช้เงื่อนไขของเพศภาวะจึงไม่จำเป็นต้องมาจากการควบคุมของนายจ้างที่เป็นเพศตรงข้ามเท่านั้น เพราะการสร้าง “ความเป็นผู้หญิง”

ร่วมกันของทั้งฝ่ายนายจ้าง และคนงานก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการควบคุมคนงานได้ “ความเป็นผู้หญิง” ด้วยกันในที่นี้ จึงไม่ได้เป็นสิ่งที่รับประกันว่านายจ้าง และคนงานหญิงมีอำนาจเท่าเทียมกัน

นอกจากการนิยามความหมายกับ “แม่เลี้ยง” แล้ว นายจ้างยังมีกระบวนการเน้นย้ำความเป็น “แม่เลี้ยง” ของตนเองด้วย คุณสมบัติที่สำคัญของ “แม่เลี้ยง” คือ ดูแลลูกน้องได้ดี มีงานให้คนงานทำอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะในเดือน “ก้านอยาก” (เดือนสิงหาคม-กันยายน) เนื่องจากเป็นช่วงที่ไม่ค่อยมีงานเข้ามาที่โรงงาน เจ้าของโรงงาน ก. และโรงงาน ข. ต่างเห็นเหมือนกันว่าการจัดหางานให้คนงานหญิงทำอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งจำเป็น ถึงแม้ว่าจะไม่มีลูกค้าสั่งสินค้าเข้ามา ป้าพิน เจ้าของโรงงาน ข. เล่าว่า “ไม่มีออเดอร์ ก็ต้องจ้างเหมือนเดิม ทอเก็บเอาไว้ ไม่จ้างก็มีปัญหา เขาต้องใช้ต้องจ่าย” ส่วนป้าผัน เจ้าของโรงงาน ก. อธิบายว่า “ขายได้ไม่ได้ไม่รู้ เราต้องจ้างเขาไว้ก่อน เขาก็อาศัยกินกับเรา เขาไม่รู้จะไปทำอะไรแล้ว เลี้ยงเขาก็ต้องเลี้ยงให้ตลอดรอดฝั่ง”

ปัญหาขาดแคลนคนงานทอผ้าของโรงงานในหมู่บ้านก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้นายจ้างจำเป็นต้องจ้างคนงานเอาไว้อย่างต่อเนื่อง ป้าผันได้อธิบายว่า “ต้องเลี้ยงเขาไปเรื่อยๆ ถ้าไม่เลี้ยง เขาก็ไปหาแม่เลี้ยงคนอื่น ดึงเขากลับ เขาก็ไม่กลับมาแล้ว เพราะคนอื่นมาเอาไปแล้ว เราต้องดึงเขาไว้ ต้องหา (งาน) มาให้เขาทอไปเรื่อยๆ”

นอกจากการการเลี้ยงดูลูกน้องด้วยการจ้างงานแม้ในช่วงที่ไม่มีลูกค้าสั่งซื้อสินค้าได้แล้วนายจ้างยังให้คนงานเบิกเงินค่าจ้างล่วงหน้า ซึ่งในมุมมองของเจ้าของโรงงาน อธิบายว่าเป็นการช่วยเหลือกัน ป้าพินเจ้าของโรงงาน ข. บอกว่า “เห็นว่าลูกจ้างต้องใช้จ่าย บางทีลูกไม่มีค่าเทอม ก็ให้ (ค่าจ้าง) ไปแล้วค่อยหักเอา ก็ช่วยๆ กันไป” และป้าผันเจ้าของโรงงาน ผ้า ก. ได้ขยายความถึงรูปแบบการเบิกเงินล่วงหน้าของคนงานหญิงว่า “บางคน (ทอ) ไม่เสร็จก็มาเบิกไปก่อนครึ่งหนึ่ง บางคนก็มาเบิกไปหมดเลย อาศัยไว้ใจกัน ไม่งั้นเขาก็ไม่มีกิน อาศัยช่วยๆ กัน

ไป” และป่าตีคนงาน ชินหูกพูดถึงการให้เบิกเงินล่วงหน้าของนายจ้างว่า “ป่าฉันเขาใจดี ค่าจ้างไม่ต้องรอให้ครบเดือนก็เบิกได้ หรือจะเบิกล่วงหน้าก็ได้” คำพูดของคนงานหญิงจึงสะท้อนแนวคิดเรื่อง “บุญคุณ” ที่นายจ้างนำมาใช้ควบคุมแรงงาน ซึ่ง Mills (2001) อธิบายว่าเป็นการสร้างอุดมการณ์ที่อธิบายการจ้างงานในรูปแบบของการอุปถัมภ์ที่นิยามความสัมพันธ์ของแรงงานผูกพันกับพันธะทางศีลธรรมของความสัมพันธ์แบบบุญคุณ เชื้อให้คนงานเกิดความภักดี และเชื่อฟัง (Mills, 2001: 122)

ถึงแม้ว่าคำอธิบายของ “แม่เลี้ยง” และคนงานหญิง ต่างแสดงให้เห็นว่า การให้คนงานหญิงเบิกเงินล่วงหน้าเป็นความสัมพันธ์ที่ “แม่เลี้ยง” ให้ความช่วยเหลือคนงานหญิง แต่ถ้ามองในด้านการจัดการแรงงาน จะเห็นว่าเป็นวิธีการที่นายจ้างใช้สร้างความมั่นคงด้านแรงงานให้กับโรงงาน เนื่องจากความสัมพันธ์ในเชิงหนี้สิน ทำให้คนงานไม่สามารถย้ายไปทำงานที่อื่นได้ หรือที่ Kapadia (2000) เรียกว่า “แรงงานแบบมีพันธะ” (Bonded Labour) ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่นายจ้างนำมาใช้ เพื่อลดการเคลื่อนย้ายของแรงงาน พร้อมกับมีแรงงานราคาถูกผ่านระบบจ้างงานที่ผูกมัดด้วยหนี้สิน (Kapadia, 2000: 254)

การจัดงานภายในชุมชนก็เป็นอีกงานหนึ่งที่เจ้าของโรงงานให้ความสำคัญ โดยเฉพาะงานสงฆ์พระธาตุที่วัด เจ้าของโรงงานจะร่วมกับชาวบ้านจัดเตรียมสถานที่จัดงาน เช่น จัดเตรียมตุงไปแขวนประดับหน้าวัด จัดโต๊ะสำหรับแลกเหรียญเพื่อใส่บาตรพระประจำวันเกิด รวมทั้งรับผิดชอบในการแลกเหรียญให้กับคนที่มาทำบุญที่วัด ช่วงเช้าของวันงานกลุ่มเจ้าของโรงงานก็เข้าร่วมขบวนอัญเชิญน้ำศักดิ์สิทธิ์จากดอยชะม้อ ซึ่งชาวบ้านได้นำมาก่อนวันงานไปสรงพระธาตุ และตอนกลางวัน เจ้าของโรงงานยังได้เตรียมอาหารไว้เลี้ยงคนงานที่โรงงาน หลังมื่อกลางวัน คนงานหญิง และนายจ้างต่างแยกย้ายไปดา (ตกแต่ง) ครวัทานตามหมวดของตนเอง เพื่อนำมาแห่ประกวดในช่วงเย็น นายจ้างส่วนมากจะเดินอยู่ด้านหน้าของขบวนแห่ เป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าของโรงงานต่างให้ความสำคัญ

ร่วมมือในการจัดงานอย่างมาก ทั้งงานสงฆ์น้ำพระธาตุที่วัด และงานแห่ครัวทาน เนื่องจากเป็นงานที่ตอกย้ำถึงความเป็น “แม่เลี้ยง” ของคนในชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการพูดคุยของชาวบ้านที่ยืนดูขบวนแห่ ที่พูดถึงจำนวนเงินที่แต่ละโรงงานใช้แต่งครัวทานในหมวดที่ตนเองอยู่ และในขณะเดียวกันการร่วมงานบุญเช่นนี้ก็เป็นการแสดงออกถึงการเป็นคนมีคุณธรรมของเจ้าของโรงงาน ป้านางพูดถึงนายจ้างของตนเองที่กำลังเดินร่วมขบวนแห่ว่า “ป้าเนตรนี่ดีวันศีล (วันพระ) ไปวัดไม่เคยขาด งานบุญก็ไม่ขาด” การเข้าร่วมงานในชุมชนของเจ้าของโรงงานในที่นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าการสร้างความเป็น “แม่เลี้ยง” ของเจ้าของโรงงานนอกจากใช้ควบคุมคนงานหญิงแล้ว ยังนำมาใช้ลดความรู้สึกถึงความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างเจ้าของโรงงานกับคนในชุมชนได้ด้วย

การควบคุมพื้นที่ชีวิตคนงานหญิงของอุตสาหกรรมผ้าฝ่ายทอมือสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการที่มีลักษณะเฉพาะของอุตสาหกรรมขนาดเล็กในหมู่บ้าน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากอุตสาหกรรม “สมัยใหม่” ตรงที่การสร้างกฎระเบียบเพื่อควบคุมคนงานจะมีความ “ยืดหยุ่น” กว่า เพราะต้องการแรงงานราคาถูก ที่เป็นแรงงานกลุ่มที่มีทักษะเฉพาะและมีจำนวนจำกัด ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้สามารถผลิตสินค้าที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดในปัจจุบันที่หันมาให้ความสำคัญกับสินค้าประเภท “ทำมือ” (Handmade) ซึ่งการจัดการแรงงานกลุ่มนี้ “คนนอก” ไม่สามารถเข้ามาบริหารจัดการได้ เพราะต้องอาศัยฐานของชุมชน ทั้งในด้านของประวัติศาสตร์ชุมชนที่ผู้คนในชุมชนเกี่ยวข้องกับงานทอผ้ามานาน และในด้านของความสัมพันธ์ภายในชุมชน จากการที่นายจ้างเป็นคนในชุมชน ที่มีประสบการณ์ในการทอผ้ามายาวนานเช่นเดียวกันกับคนงานหญิง ซึ่งทำให้มีความเข้าใจในขั้นตอนการผลิต และทำให้บริหารจัดการแรงงานได้มีประสิทธิภาพ

ชีวิตที่เป็นมากกว่าคนงานทอผ้า: การต่อรองผ่านการสร้างพื้นที่ความรู้ของคนงานหญิงในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ

บทความนี้ผู้เขียนได้นำแนวคิดพื้นที่ความรู้ (Knowledge Spaces) มาใช้ประกอบการวิเคราะห์ในประเด็นการนิยามตัวตนของคนงานหญิง โดย Wright (2005) เสนอว่าพื้นที่ความรู้ (Knowledge Spaces) เป็นการเชื่อมโยงผู้คน สถานที่ และทักษะเข้าด้วยกัน เป็นพื้นที่ที่เกิดความรู้ที่หลากหลาย ขณะเดียวกันพื้นที่นี้ก็ก่อให้เกิดความรู้ในตัวตน แนวคิดนี้จะทำให้เข้าใจสถานะของความรู้ที่สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ โดยผู้สร้างความรู้ (Knowledge Producers) เป็นผู้ผสมผสาน และจัดการความรู้ โดยการสอดแทรกวาทกรรมกระแสหลักด้วยทางเลือกอื่น

แนวคิดพื้นที่ความรู้ จึงทำให้เห็นพลวัตของผู้คนแต่ละท้องถิ่นที่สร้างความรู้จากการนำประสบการณ์ชีวิตไปตีความ และผสมผสานกับความรู้อื่นๆ และยังเป็นความรู้ที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติ ซึ่งเมื่อผู้เขียนนำแนวคิดนี้มาพิจารณาในกรณีของคนงานหญิงในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ พบว่ามีคนงานหญิงบางคนที่ไม่ได้มองว่าชีวิตตนเองจำกัดอยู่ที่ความเป็น “คนงาน” ในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ในทางตรงข้ามคนงานหญิงกลุ่มนี้ได้ทดลองประกอบอาชีพที่หลากหลาย เข้ารับการฝึกอบรมเพิ่มความรู้ให้กับตนเองทั้งในส่วนของงานทอผ้า และงานประเภทอื่น และช่วยเหลืองานในชุมชนก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่คนงานหญิงกลุ่มนี้ให้ความสำคัญ

ป้าสุข: ทอผ้าเรื่อย ๆ และเรียนรู้เพิ่มขึ้นทุกวัน

ป้าสุข อายุ 49 ปี ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านสันก่อดู่ หมู่บ้านใกล้เคียงกับบ้านหนองเงือก เดิมเคยสานหมวกก่อนเปลี่ยนมาเย็บเสื้อโหลที่บ้านปากบุง จนกระทั่งแต่งงาน และย้ายมาอยู่ในหมู่บ้านก็ได้เปลี่ยนมาทอผ้า โดยรับงานทั้งของโรงงาน และกลุ่มทอผ้ามาทำที่บ้าน รวมทั้งยังทำนาในที่ดินตนเองอีก 2 ไร่และเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์ของหมู่บ้าน สมาชิกในครอบครัวของป้าสุขประกอบไปด้วย ป้าสุข สามี ซึ่ง

ทำงานที่โรงงานผลิตรองเท้าจากยางรถยนต์ในหมู่บ้านลูกชายคนโตอายุ 25 ปี ทำงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน และลูกชายคนเล็กอายุ 16 ปี เรียนอยู่ที่วิทยาลัยเทคนิค จังหวัดลำพูน

ป้าสุซุรับเครื่องฝ่ายจากโรงงานมาทอที่บ้าน เพราะการทำงานที่บ้านทำให้สามารถดูแลลูก และสามี ได้ด้วย “ป้ามีห่วงไหนจะลูก ลุง (สามี) ก็ไปทำงานที่โรงงานรองเท้า กลางวันก็กลับมากินข้าวบ้าน” ป้าสุซุได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างตนเองกับคนงานที่ทำงานในโรงงานว่า “พวกที่ไปทอที่โรงงานเขาอิสระ” ถึงแม้ป้าสุซุจะอธิบายเงื่อนไขชีวิตของตนเองว่า ต้องดูแลสมาชิกในครอบครัว และมองว่าคนงานหญิงที่ไปทำงานโรงงานเป็นคน “อิสระ” แต่เมื่ออธิบายรายละเอียดแล้วป้าสุซุก็ไม่ได้อยากมี “อิสระ” จากการไปทำงานที่โรงงาน เนื่องจากมองการทำงานที่โรงงานว่า “ในโรงงานต้องโดนงานหนักๆ เร่งๆ ถ้าวันไหนไม่ไปทำงาน ก็ถามกันแล้วว่าไปไหน ไปกับใคร ไปงานอะไร ทอที่โรงงานแข่งกัน แกก็วันเสร็จ ฉันก็วันเสร็จ เหมือนต้องคุมตัวเอง” และจากมุมมองที่ว่าโรงงานเป็นพื้นที่แข่งขัน และก่อให้เกิดการควบคุมตนเอง ป้าสุซุจึงเลือกรับงานจากโรงงานมาทำที่บ้านสลับกับรับงานของกลุ่มทอผ้า ซึ่งป้าสุซุพูดถึงข้อดีของการทำงานที่บ้านว่า “ทอที่โรงงานปลีกตัวออกจากเขา (นายจ้าง) มันยาก ทอที่บ้านเปลี่ยนร้านได้ง่ายกว่า”

คำอธิบายของป้าสุซุ สะท้อนถึงการสร้างทางเลือกในการทำงานที่เกิดขึ้นเมื่อแยกตนเองออกมาจากพื้นที่โรงงาน ซึ่งปัจจัยที่สนับสนุนความคิดที่ว่าทอผ้าที่บ้านสามารถเปลี่ยนร้านได้ง่าย ป้าสุซุอธิบายว่า “ทอโรงงานเขาเตรียมไว้ให้หมด มีแต่มีอมาทอ ป้าซื้อกี่เอง ทำยังไงก็ทำได้ ทอ (ขาย) เองก็ได้ รับจ้าง (โรงงาน) ก็ได้” การมีที่ทอผ้าเป็นของตนเองจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้ป้าสุซุ มีทางเลือกเพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับคนงานที่พึ่งพาทุกอย่างจากนายจ้าง

พื้นที่บ้านจึงเป็นพื้นที่ที่ป้าสุซุสามารถดูแลสมาชิกในครอบครัวไปพร้อมกับการทำงาน และที่สำคัญบ้านยังเป็นพื้นที่ที่หลีกเลี่ยงการทำงาน

ภายใต้สภาวะที่กดดัน แข่งขันในโรงงาน และมีอิสระในการเลือกรับงาน เนื่องจากป้าสุขไม่ได้มองงานทอผ้าว่าเป็นเพียงงานรับจ้าง แต่ยังให้คุณค่าในฐานะงานที่ใช้ความรู้ ป้าสุขเล่าในระหว่างแกล้งเล่นด้ายที่พันกันที่ทอผ้าว่า “ทอผ้ามันก็แก้ปัญหเหมือนกัน ต้องดูว่าสาเหตุมันเป็นอะไร ใช้หัวเหมือนกัน ต้องใช้สมองว่าย่าแปดใด ดึงจะเป็นดอก (ลาย) ขึ้นมา คนอื่นบ่สู้ลายเขากลัวความรู้”

สำหรับป้าสุข ความรู้ในการทอผ้า หมายถึงการทำงานทอผ้าได้ทุกขั้นตอนตั้งแต่การกวักฝ้าย ชินหูก สืบหูก ก่อนที่จะมาทอ “แต่ก่อนต้องทำเป็นหมด ทั้งกวัก ชิน สืบ ตำ (ทอ) ซึ่งแตกต่างจากทอรับจ้างในปัจจุบันที่ป้าสุขมองว่า “คนทอสมัยนี้บ่สู้หลบสู้อ่าน (ลายที่ใช้ในการชิน) สมัยนี้ทอก็ทอติกๆ (สักแต่ว่าทอ) ทอใหม่กับจ้าง (ไม่ชำนาญ) ชินบ่สู้หลบสู้อ่าน เจ้าของเขาชินมาให้ก็ทอ บ่สู้เขาสู้ฟืม ทอผิดก็มี” และจากความคิดที่ว่างานทอผ้าเป็นงานที่ใช้ความรู้ ทำให้ป้าสุข วิจารณ์เจ้าหน้าที่รัฐที่ติดต่อให้ไปสอนทอผ้าที่ศูนย์ฝึกอาชีพสตรี จังหวัดลำพูน ซึ่งมีระยะเวลาสอนเพียง 5 วันว่า “จ้างไปสอนแต่ทอ แล้วจะทอได้ไง ถ้าไม่มีความรู้เรื่องชิน ไม่มีคนชินผ้าให้ แต่ก็ไม่นั่นคนทอสมัยนี้ ไม่ต้องชินเป็นก็ได้ มีคนอื่นชินให้ก็ทอได้แล้ว”

คำบอกเล่าของป้าสุข สะท้อนให้เห็นถึงการให้คุณค่ากับงานทอผ้าว่าเป็นที่มีการถ่ายทอดกันของคนในหมู่บ้านจากรุ่นสู่รุ่นงานใช้ฝีมือ และต้องมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการการทำงานทั้งหมด ตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นออกมาเป็นชิ้นงาน งานทอผ้าจึงเป็นชุดความรู้ที่ประกอบไว้ด้วยความรู้ย่อยๆ อีกหลายชนิดที่ต้องใช้เวลาและประสบการณ์ในการเรียนรู้ ซึ่งต่างจากระบบการผลิตในปัจจุบันที่มีวิธีคิดแบบแยกส่วน มนุษย์จึงถูกแยกให้ทำงานเฉพาะด้านตามหลักการแบ่งงานกันทำ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และลดเวลาในการทำงาน

ถึงแม้ว่าป้าสุขจะอธิบายการทำงานของตนเองในฐานะที่เป็นงานฝีมือที่ใช้ความรู้ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าค่าจ้างที่ได้รับจากการทำงานมี

อิทธิพลต่อการเลือกรับงานทอผ้าเช่นกัน ป้าสุขอธิบายถึงการรับงานทอผ้าลายสีตะกั่วว่า “ผ้าลายดี ถ้าคนทำไม่เป็น ทำไม่ได้ ต้องเรียนไป ต้องมีคนสอน ทำยากแต่ได้เงินมาก” และป้าสุขได้วิจารณ์การให้คุณค่ากับงานทอผ้าที่เปลี่ยนแปลงไปของคนหนุ่มสาวในปัจจุบันว่า “ละอ่อนบ่สนใจทอผ้าแล้ว บ่ยอมเรียน ทอผ้าขายได้ดีไม่ต้องไปนิคม แต่คนบ่เข้าใจ ไปนิคมกันหมด จะมาทอผ้าอย่างนี้ทำไม่เป็น ไม่ได้เรียนมาตั้งแต่แรก เด็กสมัยนี้เขาชอบงานสบาย จบจากโรงเรียนก็ไปสมัครงานนิคมกัน เราอยู่กับบ้านได้ทำงานหลายอย่าง นิคมทำได้อย่างเดียว รับแต่เงินเดือน (ทอผ้า) อย่างนี้ มันทำไปเรื่อย ๆ วันไหนเราไม่ อยากทำ เราก็ไม่ทำ แล้วแต่เรา ถึงเวลาอยากไปสว่นก็ไปสว่น”

งานที่ป้าสุขเลือกทำคู่กับงานทอผ้าเป็นงานในภาคเกษตรกรรม ป้าสุขวางแผนการทำงานไว้ว่า “เดือนหน้า (มิถุนายน พ.ศ. 2548) สักวันที่ 10 จะหยุด (ทอผ้า) ไปหว่านกล้า พุศิจิกายน ก็เกี่ยว ทั้งเกี่ยวเอง และจ้างเกี่ยว ปลุกข้าวขายดีกว่ามันตึง (ต้อง) กินทุกวัน” การทำนาจึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการสร้างรายได้ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่คนในชุมชนทำนาลน้อยลง และเปลี่ยนมาซื้อข้าวกินแทน คนที่ยังทำนาอยู่คือ คนที่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีทุนทรัพย์และสามารถหาแรงงานมาทำนาได้ (ส่วนมากเป็นแรงงานรับจ้าง) ในขณะที่การช่วยเหลือกันภายในชุมชนแบบเอามื้อเอารวันจะเกิดขึ้นเฉพาะเพื่อนที่มีความใกล้ชิดกัน ซึ่งสำหรับป้าสุขการเอามื้อเอารวันทำเฉพาะเกี่ยวข้าวกับเพื่อนที่ทอผ้าด้วยกันที่กลุ่มทอผ้า แต่ส่วนอื่นใช้จ้างแรงงานทั้งหมด “ปีนี้ (พ.ศ. 2548) เอามื้อกัน ต้องไปเกี่ยวข้าว 2-3 วันแต่จ้างเป็นฟาดกองละร้อย ชาวบาท (ร้อยยี่สิบบาท)”

การทำนาของป้าสุข สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของการเป็นนายจ้างในภาคเกษตรกรรม ที่พยายามจะจัดการแรงงานให้เกิดประโยชน์กับการผลิต ตามตรรกะของระบบทุนนิยม แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงแฝงไว้ด้วยวิธีคิดแบบชาวนาที่ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือกันแบบเอ

มือเอววัน (ถึงแม้จะจำกัดวงความช่วยเหลือกันให้แคบลงมาเฉพาะคนที่สนิทกัน) รวมทั้งการให้ความสำคัญกับการทำนาไว้กินเอง

การทำเกษตรอินทรีย์ เป็นงานอีกประเภทหนึ่งที่ป่าสุขให้ความสำคัญ เนื่องจากเป็นคณะกรรมการสหกรณ์ของหมู่บ้าน ซึ่งกิจกรรมหลักนอกจากการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แล้ว ยังมีการทำสวนเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเน้นปลูกไม้ดอก และผักสวนครัวโดยยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น สมาชิกที่ทดลองแนวทางนี้มีเพียงป่าสุข และเพื่อนสมาชิกอีกสองคน ที่เข้ารับการฝึกอบรม ดูงาน และนำมาทดลองปฏิบัติจริง ป่าสุขจึงต้องแบ่งเวลาระหว่างการไปดูแลสวนเกษตรอินทรีย์ และงานทอผ้า “ทอผ้าในช่วงเช้า ประมาณบ่ายสามโมงก็จะออกสวนรดน้ำที่สวน ไปใส่น้ำกุหลาบที่ก็ครึ่งวัน เดี่ยวทอเสร็จบ่ายนี้จะไปทำก้อนเห็ดนางฟ้า (ก้อนเพาะเห็ดนางฟ้า) อยู่กับผ้านานๆ มันก็เครียดเหมือนกัน เเรงตลอดไม่ได้พัก”

การทำนา และเกษตรอินทรีย์ จึงเป็นช่องทางในการสร้างรายได้เพิ่มจากการทอผ้า และเป็นงานที่ป่าสุขใช้เป็น “ชานพัก” จากสภาวะกดดันของการทำงานทอผ้า ซึ่งเป็นงานที่ทำซ้ำๆ และเร่งรัดเวลาทำงาน อีกทั้ง “ชานพัก” นี้ยังทำให้ป่าสุขมีโอกาสดูแลเรียนรู้การเกษตรในแบบที่ปลอดภัยกับสุขภาพ ซึ่งเป็นประเด็นที่ป่าสุขให้ความสำคัญอีกประเด็นหนึ่ง ป่าสุขสมัครเป็นอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) งานที่รับผิดชอบคือ เข้าร่วมประชุมกับสมาชิก อสม. ทุกๆ วันที่ 7 ของเดือน และเข้าเวรที่ทำการ อสม. ของหมู่บ้านทุกวันพุธ ในปีที่ผ่านมาผู้เขียนเก็บข้อมูลภาคสนาม (พ.ศ.2548) เกิดการระบาดของโรคไข้หวัดนกในหลายพื้นที่ของประเทศ ป่าสุขจึงต้องทำงานหนักขึ้น เพื่อประชาสัมพันธ์ และให้ความรู้คนในหมู่บ้านในการป้องกันตนเอง รวมทั้งคอยเฝ้าระวังร่วมกับสมาชิก อสม. คนอื่นว่ามีสัตว์ปีกในหมู่บ้านตายด้วยโรคนี้หรือไม่

การทำงานที่หลากหลายของป่าสุข ตั้งแต่ทอผ้า ทำนา สวนเกษตรอินทรีย์ ทำให้ผู้เขียนถามป่าสุขว่าเอาเวลา และแรงที่ไหนไปทำงาน อสม. ได้อีก ป่าสุขอธิบายว่า “อสม. ก็เหมือนกับช่วยๆ กันไป เราก็พลอย

ได้รู้เรื่องราวโรคภัยไข้เจ็บไปด้วย แล้วเวลาไปหาหมอก็ได้ตรวจไวกเพราะใช้บัตร (สมาชิก อสม.)” การเป็นสมาชิก อสม. จึงเป็นการทำงานบริการชุมชนด้านสุขภาพอนามัยขั้นพื้นฐานที่ได้รับความรู้ ควบคู่ไปกับการใช้สิทธิเพื่อเข้าถึงบริการทางสาธารณสุขได้สะดวกขึ้น เพราะป้าสุขต้องไปตรวจร่างกายที่โรงพยาบาลจังหวัดลำพูนทุกเดือน เนื่องจากเคยป่วยเป็นมะเร็งปีกมดลูกจนต้องตัดมดลูก และแพทย์ยังคงนัดดูอาการอย่างต่อเนื่อง การแสดงบัตร อสม. (ย่อมาจาก อาสาสมัครสาธารณสุข) ทำให้ป้าสุขไม่ต้องรอกการตรวจรักษานาน

การนิยามตัวตนของป้าสุข จึงเกิดขึ้นผ่านการให้ความหมายในเชิงคุณค่ากับงานทอผ้า โดยแยกให้เห็นระหว่างคนทอที่มี “ความรู้” และไม่มี “ความรู้” ในการทอผ้า การแสวงหา “ความรู้” ของป้าสุขยังรวมไปถึงการต่อยอดความรู้ด้านเกษตรกรรมที่มีอยู่จากการทำนา ด้วยการเข้าอบรม และทดลองทำสวนเกษตรอินทรีย์กับทางสหกรณ์ “ความรู้” เหล่านี้เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถแปลงเป็นทุนทางเศรษฐกิจ จากการนำความรู้ที่มีไปสร้างรายได้ และป้าสุขก็ยังหาความรู้ในด้านสุขภาพอนามัย จากการสมัครเป็นสมาชิก อสม. ประจำหมู่บ้าน “ความรู้” ชุดนี้ นอกจากช่วยให้ดูแลสุขภาพตนเองได้ดีขึ้นแล้ว ยังเป็นการนำ “ความรู้” ที่ได้มาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน ซึ่งเป็นการนิยามที่ทำให้ป้าสุขตระหนักถึงคุณค่าของตนเองที่มีต่อชุมชน การปรับเปลี่ยนการทำงานที่หลากหลายของป้าสุข จึงไม่ได้เป็นการหลบหนีจากระบบอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือเท่านั้น แต่ทำให้ป้าสุขมีโอกาสดูแลเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ที่ตนเองสนใจ รวมทั้งได้นำมาปฏิบัติจริง ซึ่งโอกาสเหล่านี้ไม่สามารถหาได้จากระบบอุตสาหกรรมที่ไม่ได้เป็นระบบที่เอื้อให้มนุษย์เกิดความคิดสร้างสรรค์

ป้าดา: ใหม่ในโรงงาน แต่แจ้งในชุมชน

ป้าดา คนงานหญิงวัย 50 ปี ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่ามีความรู้ ความสามารถในการทอผ้า เข้ามาเป็นคนงานชิ้นหูในโรงงาน

ก. ประมาณ 2 ปี ก่อนหน้านี้ป่าดาทอผ้าอยู่ที่บ้านกับอีกโรงงานหนึ่ง แต่เปลี่ยนมาทำงานชิ้นหูกที่โรงงาน เนื่องจากหลานสาวมีอายุครบ 3 ปี ซึ่งสามารถพาไปฝากที่ศูนย์เด็กเล็กของหมู่บ้านได้ในช่วงกลางวัน ทำให้ป่าดาปลีกไปทำงานในโรงงานได้

ครอบครัวของป่าดามีสมาชิก 3 คน คือป่าดา สามี่ และหลาน สำหรับลูกสาววัย 25 ปี ป่าดาพูดถึงเพียงสั้นๆ ว่าไปทำงานรับจ้างในตัวเมืองลำพูนไม่ค่อยกลับมาบ้าน หลังจากป่าดาไปทำงานในโรงงาน สามี่ก็เปลี่ยนจากเลี้ยงวัวมาทอผ้าที่บ้านซึ่งมีกี่ทออยู่แล้ว รวมทั้งตัดสินใจขายที่ดิน 2 ไร่ เนื่องจากไม่ได้ทำนาแล้ว และอยากมีเงินเก็บไว้เป็นทุนของครอบครัว

การทำงานประเภทเดียวกันกับป่าดี ซึ่งเป็น “คนเก่าคนแก่” ที่ทำงานกับทางโรงงานมาถึง 11 ปี ทำให้ป่าดาถูกนิยามจากเพื่อนคนงานว่า “คนใหม่” ซึ่งถูกตอกย้ำด้วยคำอธิบายของป่าดีที่ว่า “เราอยู่มานานก็ต้องคอยบอก คอยแบ่งงานให้เขา (ป่าดา) คนใหม่” แต่สำหรับป่าดาความเป็น “คนใหม่” ของตนเอง หมายถึง ไม่คุ้นเคยกับอุปกรณ์สถานที่ และวิธีการแบ่งงานกันในโรงงานเท่านั้น ป่าดาอธิบายถึงการทำงานว่า “ต้องให้ป่าดีเขาบอกว่าจะเอาสีอะไร ลายอะไร เพราะเราเป็นคนใหม่” แต่ในด้านฝีมือทอผ้าของป่าดานั้นได้รับการยอมรับจากคนในหมู่บ้าน ทั้งเจ้าของโรงงานและคนงานทอผ้า ภรรยาของอดีตกำนัน ผู้ริเริ่มตั้งกลุ่มทอผ้าครั้งแรกในหมู่บ้าน กล่าวถึงป่าดาว่า “ในบรรดาคนที่ทอทั้งหมด ป่าดาเก่งที่สุดแล้ว ลายอะไรก็ทำได้หมด”

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขการทำงานในโรงงาน งานที่ถูกคำสั่งเข้ามาส่วนมากมีรูปแบบเหมือน หรือคล้ายกับที่โรงงานผลิตอยู่แล้ว ไม่ค่อยมีงานลวดลายใหม่ๆ ที่ต้องใช้ฝีมือ หรือทักษะเฉพาะของคนจีน แต่เนื่องจากคนจีนมีจำนวนน้อย (3 คน) และจำเป็นต้องทำงานให้ทันกับปริมาณคนทอผ้าในโรงงาน และที่รับงานไปทำที่บ้านทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านที่มีจำนวนมากกว่า 70 คนทำให้ฝีมือในการจีนอาจมี

ความสำคัญน้อยกว่าความเร็วในการทำงาน และระยะเวลาที่ใช้ในการทำงานแต่ละวัน

เงื่อนไขการทำงานที่เรียกร้องให้คนงานต้องใช้เวลาในการทำงานยาวนานในแต่ละวัน ทำให้ป้าดี ซึ่งทำงานภายใต้สภาวะแบบนี้มานาน มองว่าเป็นเรื่องปกติที่กลับจากโรงงานประมาณ 19.00–20.00 น. แต่สำหรับป้าตามองว่าตนเองไม่สามารถทำงานแบบเดียวกับป้าดีได้ ถึงแม้ว่าป้าดีจะพยายามชักชวนให้ป้าดาอยู่ทำงานต่อจนค่ำ แต่ป้าดาก็ปฏิเสธอยู่บ่อยครั้ง คำอธิบายที่ป้าดาอ้างเพื่อปฏิเสธ คือ ภาระในการดูแลครอบครัว ป้าดาพูดถึงการทำงานของป้าดีว่า “ป้าดีเขาทำ (งาน) จนดึกได้ เพราะเขาไม่มีภาระอะไร” ภาระของป้าดา คือ การกลับบ้านไปเลี้ยงหลานสาววัย 3 ปี ที่สามีรับกลับมาจากศูนย์เด็กเล็กในช่วงเย็น และช่วงเก็บลำไย (เดือนสิงหาคม) ป้าดาก็หยุดงานไปเก็บลำไยเช่นเดียวกับคนงานอีกหลายๆ คน

ความเป็น “คนใหม่” ถูกป้าดานำมาใช้แยกตนเองออกจากระบบโรงงาน เพื่อไม่ให้ถูกเงื่อนไขการทำงานบีบคั้นชีวิตมากเกินไป ซึ่งจะต่างจากการนิยามตนเองว่า “คนเก่าคนแก่” ของป้าดี ซึ่งนำตนเองไปผูกพันกับระบบโรงงานมากจนกลายเป็นการกดดันตนเองให้ต้องทำงานหนัก

การตีความกับความเป็น “คนใหม่” ของป้าดา จึงเกิดขึ้นจากการนำเอาพื้นที่อื่นๆ ในชีวิตมาอธิบายกับเพื่อนร่วมงาน เช่น พื้นที่บ้านที่ตนเองต้องดูแลรับผิดชอบ และบางครั้งก็ใช้วิธีสลับพื้นที่ทำงาน ด้วยการไปทำงานประเภทอื่นในบางช่วง เช่น ไปรับจ้างเก็บลำไย วิธีการเช่นนี้ทำให้ตัวตนของป้าดาไม่ถูกยึดโยงไว้กับโรงงาน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้มีการนิยามตัวตนที่หลากหลาย การสลับพื้นที่ทำงานของป้าดา ยังหมายถึงการรับงานทอผ้าจากลูกค้าเอง โดยเฉพาะช่วงเทศกาลสงกรานต์ ป้าดาเล่าถึงการทำงานในส่วนนี้ว่า “ปีใหม่ก็รับจ้างทอไปทอดู รับจ้างเอง เขามาสั่งเองที่บ้าน แปะ (ทำ) ขายเอง กำไรเยอะกว่า เวลาทอเสร็จก็หักค่าฝ้ายไป เรามีที่ของตัวเอง” และเมื่อเปลี่ยน

พื้นที่ และรูปแบบงานทอผ้ามาเป็นลายที่ชอบาก เช่น ลายสิบสองราศี และลายพระธาตุ ซึ่งต้องใช้ความสามารถ และประสบการณ์ของคนทอ การนิยามความหมายต่องานทอผ้าของป้าดาที่ต่างจากการทำงานในโรงงาน โดยงานทอผ้าถูกอธิบายว่าเป็นงานที่ใช้ความรู้ และถ่ายทอดกันในชุมชน และป้าดายังได้เล่าให้ฟังว่า “ที่บ้านถวายเป็นติดต่อกันไปสอนคนงานที่โรงงาน แต่ไม่ไปหรอกเดี่ยวเขาก็เอาวิชาเราไปกินหมด”

พื้นที่ทำงานของป้าดายังครอบคลุมถึงกาดเช้า (ตลาดเช้า) ในหมู่บ้าน ช่วงเช้ามืดก่อนไปขึ้นรถที่โรงงาน ป้าดาจะไปเก็บเงินผ่อนสินค้าที่กาดเช้า โดยสินค้าเงินผ่อนของป้าดามีตั้งแต่ปืนปักผม ผ้าถุง จนถึงเครื่องทำน้ำอุ่น คนในหมู่บ้านส่วนมากจะมากที่กาดเช้า ป้าดาจึงสะดวกในการเก็บเงินที่กาดมากกว่าไปตามเก็บตามบ้าน และการทวงถามค่าผ่อนสินค้าที่กาดเช้า ทำให้ลูกค้าส่วนมากไม่กล้าปฏิเสธ หรือผิดผ่อนการจ่ายเงิน เพราะเป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนจำนวนมากมารวมตัวกัน แต่ป้าดาที่ไม่ได้ขายสินค้าเงินผ่อนอย่างต่อเนื่อง ป้าดาจะหยุดขายเวลาที่ลูกค้าผ่อนชำระเงินครบในแต่ละงวด แล้วจะกลับมาขายสินค้าเงินผ่อนอีกครั้งในช่วงที่ประเมินว่าชาวบ้านมีกำลังซื้อ “จะเริ่มขายของเงินผ่อนใหม่อีกรอบใกล้ปีใหม่ (พ.ศ. 2549) กำลังมีเงินกัน ของที่จะซื้อมาขายแล้วแต่ว่าลูกค้าอยากได้อะไร แต่จะไปซื้อของที่บักซีเชียงใหม่ของถูกดีเอามาขายแล้วคุ้ม” ซึ่งการคาดการณ์ว่าจะซื้อสินค้ามาขายเงินผ่อนช่วงใกล้เทศกาลปีใหม่ เนื่องจากคนงานทอผ้าจะได้รับเงินพิเศษจาก “แม่เลี้ยง” ประกอบกับเป็นช่วงเวลาเทศกาลที่คนในชุมชนจะซื้อสินค้ากันมาก และนอกจากหาช่วงเวลาที่เหมาะสมในการซื้อสินค้ามาขายแล้ว ป้าดาจะต้องคิดถึงคุณค่าจากกำไรส่วนต่างที่ตนเองจะได้รับจากลูกค้า เพราะฉะนั้นจึงต้องให้ความสำคัญกับแหล่งซื้อสินค้าที่มีราคาถูก เพื่อทำกำไรได้มาก

กาดเช้าจึงเป็นพื้นที่ที่ป้าดาในฐานะแม่ค้าขายสินค้าเงินผ่อนมีโอกาสคิดวางแผน และตัดสินใจดำเนินธุรกิจด้วยตนเอง ซึ่งแตกต่างจาก

การเป็นคนงานชินหูกที่คอยรับคำสั่งจาก “แม่เลี้ยง” เท่านั้น ซึ่งป้าดาได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของการทำงานสองประเภทนี้ว่า “ชินหูกทำไปเรื่อยๆ เดี๋ยวก็ได้ตั้งค์ ขายของเงินผ่อนหนี้ค่อยแต่ก็สนุก พอได้กำไรเล็กๆ น้อยๆ” การขายสินค้าเงินผ่อนของคนงานหญิง จึงเป็นการปรับเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อตนเองของคนงานหญิง จากการเป็นคนงานที่ปฏิบัติตามคำสั่งในระบบอุตสาหกรรมมาเป็นผู้ดำเนินธุรกิจ ซึ่งคนงานหญิงมีอำนาจในการกำหนดราคาสินค้า และเจรจาต่อรองการผ่อนชำระสินค้ากับลูกค้าได้

บางครั้งป้าดายังใช้พื้นที่ชุมชนแสดงออกถึงตัวตนในฐานะหัวหน้าหมวด⁵ โดยงานสร้างน้ำพระธาตุวัดหนองเงือกปี พ.ศ. 2548 ทางองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แม่แรง จัดประกวดขบวนแห่ครัวทานของหมวดต่างๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งจัดประกวดเป็นปีที่สอง งานจัดขึ้นในช่วงเย็นของวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ก่อนวันงาน ป้าดาในฐานะหัวหน้าหมวดบ้านสัน รับผิดชอบเก็บรวบรวมเงินจากสมาชิกในหมวด เพื่อนำมาใช้แต่งครัวทาน อีกทั้งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงคิดการแสดงประกอบขบวนแห่ครัวทาน ซึ่งเมื่อหมวดบ้านสันตกลงร่วมกันว่าจะแสดงฟ้อนยอย ป้าดาก็ได้นัดกลุ่มผู้หญิง (วัยกลางคน) มาซ้อมฟ้อนร่วมกันช่วงค่ำ (ประมาณ 19.00-20.00 น.) ที่โรงอาหารของโรงเรียนในหมู่บ้าน

ในวันงาน ตั้งแต่ช่วงบ่ายป้าดาได้ติดต่อให้ช่างแต่งหน้ามาแต่งหน้าตนเอง และเพื่อนๆ ที่บ้าน และเดินดูชุดที่แต่ละคนแต่งมาเตรียมร่วมขบวนแห่ ป้าดาเลือกใส่เสื้อแขนกระบอกสีส้ม และนุ่งผ้าซิ่นสีดำแต่งลายที่ชายผ้า หลังจากสำรวจความเรียบร้อยของตนเองแล้วป้าดาก็เดินยืมมาหาผู้เขียนแล้วพูดอย่างอารมณ์ดีว่า “วันนี้เป็นวันสลิด (ดัดจริต) วันงาม (สวย) ละ” เมื่อเข้าสู่ขบวนแห่ ป้าดาเป็นคนพื่อนำขบวนแห่หมวดบ้านสัน ชาวบ้านที่ยืนดูขบวนแห่ครัวทานใกล้ๆ กับผู้เขียนพูดถึงป้าดาว่า “ตามันเก่ง ฟ้อนยอย ฟ้อนอะไรมันทำได้หมด” และเมื่อขบวนแห่เสร็จสิ้น ผลการประกวดออกมาว่า หมวดบ้านสันได้รางวัลที่ 2 ป้าดาเป็นคนออกไปรับรางวัลด้วยสีหน้ายิ้มแย้ม และเมื่อเสร็จงาน

ป้าดากล่าวกับผู้เขียนว่ารู้สึกเหนื่อยเวลาทำงานแบบนี้ เพราะสุขภาพไม่ดี (ป้าดามีโรคประจำตัว คือ โรคหัวใจ) แต่ก็มีความสุข เพราะเปลี่ยนจากการทำงานแบบเดิมทุกวัน มาทำอะไรที่สนุกบ้าง

หลังงานสงกรานต์ เทศกาลสงกรานต์ปี พ.ศ.2549 อบต.แม่แรงจัดงานสืบสานวัฒนธรรมตำนานผ้าฝ้ายทอมือหนองเงือก ระหว่างวันที่ 12-13 เมษายน พ.ศ. 2549 บริเวณหน้าวัดหนองเงือก งานนี้ป้าดาได้แสดงฝีมืออีกครั้งด้วยการไปพ้อนเทียนงานขันโตก ทั้งสองคืน และช่วงกลางวันก็สาธิตวิธีขึ้นหูกให้กับนักท่องเที่ยวที่มาในงาน ซึ่งป้าดาพูดถึงงานที่ตนเองมีส่วนร่วมอย่างภูมิใจว่า “คนมาแอ่นัก (มาก) ปีหน้าบ้านเราคงได้จัดงานอีกแน่”

การนิยามตัวตนผ่านการแสดงออกในพื้นที่ชุมชนจากการเป็นหัวหน้าหมวด และช่างพ้อนของป้าดา สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความหมายใหม่กับประเพณีที่จัดขึ้นภายในหมู่บ้านในฐานะที่เป็นพื้นที่ในการแสดงควมมีตัวตนในมิติอื่นที่นอกเหนือจากการเป็นคนงานทอผ้า และขณะเดียวกันก็ใช้พื้นที่ชุมชนช่วงมีงานประเพณีหลัก (ขัวคราว) จากกิจวัตรประจำวันที่ซ้ำเดิมในโรงงาน ซึ่งเป็นการให้ความหมายงานประเพณีที่แตกต่างจากหน่วยงานรัฐในท้องถิ่น คือ อบต. ที่สนองแนวนโยบายของรัฐในช่วงปี พ.ศ. 2548-2549 ที่มุ่งเน้นสร้างสินค้าวัฒนธรรมในหมู่บ้านด้วยโครงการ “หมู่บ้านท่องเที่ยว” และโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์”

การทำงานที่หลากหลาย และการแสดงออกในพื้นที่ชุมชนช่วงมีงานประเพณีของคนงานป้าดาแสดงให้เห็นว่าตัวตนของคนงานหญิงผันแปรไปตามสถานการณ์ และยังสะท้อนให้เห็นถึงระดับของอำนาจที่แตกต่างกัน เพราะการเป็นแม่ค้าขายสินค้าเงินผ่อน ช่างฝีมือ หรือช่างพ้อน ย่อมมีอำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้มากกว่า การเป็นคนงานทอผ้าที่ชีวิตแต่ละวันถูกควบคุมด้วยระบบอุตสาหกรรม

บทสรุป

อุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือเป็นตัวอย่างหนึ่งของระบบการผลิตแบบ “ยึดหยุ่น” ที่ควบคุมคนงานผ่านมิติต่างๆ ทั้งวิธีการออกแบบพื้นที่ทำงาน ประวัติศาสตร์ชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง และบางครั้งยังเกิดจากความคิดของคนงานหญิงเองด้วย แต่คนงานหญิงไม่ได้ยอมจำนน หรือปล่อยให้ตนเองถูกเอาเปรียบอย่างไรทางต่อสู้อย่างไร แต่กลับพยายามหาช่องว่างที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยสร้างพื้นที่ต่อรองด้วยการสร้างทางเลือกชีวิตในมิติอื่นควบคู่ไปกับการเป็นคนงาน

การสร้างทางเลือกชีวิตที่หลากหลายของคนงานหญิงในแง่เนื้อหาที่มีอยู่ คือกระบวนการแสวงหาความรู้ที่มาจากการผลิตผลงานระหว่างประสบการณ์ชีวิตกับการทดลองปฏิบัติจริง คนงานหญิง กำลังคิดหากลยุทธ์ในการดำรงชีวิตหลากหลายรูปแบบ ซึ่งยังเป็นความรู้ที่เป็นหน่วยย่อย กระจัดกระจายในระดับบุคคล ขาดการแลกเปลี่ยนข้อมูล และประสบการณ์ร่วมกัน

การสร้างพื้นที่ความรู้ที่เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ โดยอาศัยฐานความสัมพันธ์ในชุมชนโดยไม่ผูกขาดความรู้อยู่ที่ใครคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นการให้ความสำคัญกับความรู้ของแต่ละบุคคล และเป็นวิธีคิดที่นำไปสู่การเคารพกันในฐานะเป็นมนุษย์ และทำให้คนในชุมชนสามารถตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตตนเองได้มากกว่าการเป็นแรงงานของระบบทุนนิยม แต่การจะไปถึงจุดนั้นได้หรือไม่คงต้องขึ้นอยู่กับคนในชุมชน และหน่วยงานต่างๆ ที่เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนว่าเห็นความสำคัญในจุดนี้มากน้อยเพียงใด

เชิงอรรถ

1. บทความชิ้นนี้เขียนขึ้นโดยอ้างอิงข้อมูลบางส่วนจากวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เรื่อง ความซับซ้อนในอัตลักษณ์ ของ “แรงงานนอกระบบ”: กรณีศึกษาคนงานหญิงผลิตผ้า ผ้ายทอมือในจังหวัดลำพูน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550 อย่างไรก็ตามระยะเวลาที่ผ่านมา ย่อมส่งผลต่อมุมมองของผู้เขียนที่มีการปรับเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน ดังนั้นการวิเคราะห์ หรือข้อเสนอบางอย่างจึงมีความแตกต่างไปจากวิทยานิพนธ์บ้าง
2. ชื่อโรงงาน เจ้าของโรงงาน และคนงานหญิง ผู้เขียนใช้ชื่อสมมุติทั้งหมด
3. การนำเอาเส้นด้ายที่กรอใส่หลอด หรือกระป๋องมาวางเรียงกันเป็นแถว แล้วชิงเส้นด้ายกับ “ผือขอ” ซึ่งมีลักษณะเป็นราวเหล็กโค้งเป็นมุมฉาก ตามความยาวของราวเหล็ก มีช่องขนาดเล็กเรียงกันเป็นแถว คนงานจะนำเอาเส้นด้ายใส่ในช่องเล็กๆ เหล่านั้น แล้วเดินกลับไปกลับมา จำนวนหลอดด้าย หรือกระป๋องด้าย สีของด้ายที่ใช้ และจำนวนรอบที่เดิน ขึ้นอยู่กับลาย และขนาดของผ้าที่นายจ้างกำหนด เส้นด้ายที่คนงานขึ้นเสร็จ เรียกว่า “เครือผ้าย”
4. “งานเร่ง” คือ งานที่ทางเจ้าของโรงงานรับมาจากลูกค้าโดยทำสัญญากำหนดวันส่งสินค้า ถ้าทางเจ้าของโรงงานไม่สามารถจัดส่งผ้าให้ได้ตรงตามปริมาณ และวันที่กำหนด เอาไว้วันสัญญาจะถูกปรับจากลูกค้า
5. “หมวด” ที่จัดแบ่งภายในบ้านหนองเงือก แบ่งออกเป็น 7 หมวด คือ บ้านเหนือ, บ้านสัน, บ้านหลวง, บ้านโน, ป่ามะหุ้ง 1, ป่ามะหุ้ง 2 และป่าคา

บรรณานุกรม

- ปลาย้อ ชนชนนท์. 2530. นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. 2464-2523. กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือเล่มสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- วรวิทย์ เจริญเลิศ และ นภาพร อติวานิชยพงศ์. 2546. รายงานวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส: กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เสริมเกียรติ จอมจันทร์ยอง. 2542. การศึกษาปัญหาอุตสาหกรรมสิ่งทอขนาดเล็กย่อย อ.ป่าซาง จ.ลำพูน. เชียงใหม่: ภาควิชาวิศวกรรมอุตสาหกรรม คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Kapadia, Karin. 2000. "Responsibility without Rights: Women workers in Bonded Labour in Rural Industry in South India", in Derobah Bryceson, Cristobal Kay and Jos Mooij (eds.) *Disappearing Peasantries?: Rural Labour in Africa, Asia and Latin America* (pp. 247-261), London: ITDG Publishing.
- Mill, Mary Beth. 2001. *Thai Women in the Global Labor Force: Consuming Desires, Contested Selves*. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Wright, Sarah. 2005. "Knowing Scale: Intellectual Property Rights, Knowledge Spaces and the Production of the Global", *Social & Cultural Geography* 6(6): 903-921.